

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

Valeriya Kim

Feministický aktivismus v Ruské federaci

Feminist activism in Russian Federation

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D.

Ústav východoevropských studií

Praha 2021

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Stanislavu Tumisovi, M.A., Ph.D., za přínosné připomínky a konzultace při psaní této práce. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 22. 7. 2021

Valeriya Kim

Obsah

Abstrakt	1
Summary	2
Klíčová slova, Keywords	3
Úvod, prameny a literatura	4
1. Vývoj ženského hnutí v Rusku od první poloviny 19. století do 90. let 20. století	11
1.1. Ženské hnutí v Ruské říši. Historický kontext vzniku	11
1.1.1. První fáze ženského hnutí (1858–1905)	14
1.1.2. Druhá fáze ženského hnutí (1905–1918)	15
1.2. Sovětský feminismus (1918–1989)	17
2. Feminismus v postkomunistickém Rusku	21
2.2 Akademický feminismus v postsovětském Rusku	22
2.3 Organizování žen v současném Rusku	26
3. Analýza programových textů vybraných sdružení	36
Závěr	51
Použitá literatura, prameny, internetové zdroje	53

Abstrakt

Tato práce pojednává o vývoji feministického hnutí v Rusku. Práce se nejprve zabývá vymezením základních pojmů feministické teorie a jejich vývojem na Západě. Dále zpracovává historii ženského hnutí v Rusku od poloviny 19. století do současnosti. Hlavní část práce tvoří komparativní analýza třech programových textů, jejichž autory jsou iniciativy, které se hlásí k feministickým hodnotám a působí v dnešní Ruské federaci. Cílem práce je zmapovat ideologická východiska činnosti těchto organizací na základě jimi použité argumentace a tím přiblížit teoretická východiska ženského aktivismu.

Summary

This thesis discusses the development of the feminist movement in Russia. First, it deals with the definition of the basic concepts of feminist theory and their development in the West. Then, it describes the history of the women's movement in Russia from the mid nineteenth century to the present. The main part of the work consists of the comparative analysis of three programmatic texts authored by initiatives that advocate feminist values and are active in the Russian Federation today. The aim of the thesis is to map the ideological foundations of the activities of these organizations relying on the basis of the arguments they use, and thus to approach the theoretical foundations of women's activism.

Klíčová slova

feminismus, Rusko, lidská práva, nevládní nezisková organizace, gender

Keywords

feminism, Russia, human rights, non-governmental organization, gender

Úvod, prameny a literatura

Tato práce se zaměřuje na zmapování vývoje feminismu a feministických organizací v Rusku. V úvodní části práce představuji několik základních pojmů z historie a teorie feminismu, neboť s nimi budu v dalších částech textu pracovat. První kapitola je pak věnována popisu historického vývoje feminismu v ruském prostředí, a to jak vývoje myšlenkového, tak institucionálního – budu se zaměřovat na myšlenkové koncepty, se kterými ženské hnutí v Rusku pracovalo, a také zmíním několik významných feministických spolků, kroužků, institucí a periodik. Tato kapitola je ohraničena časově a zaměřuji se v ní na období od poloviny 19. století do počátku 90. let 20. století. Druhá kapitola mé práce se pak zaměří na vývoj feminismu v Rusku od 90. let 20. století až do současnosti, konkrétně přiblížím vývoj v oblasti nestátních neziskových organizací a v akademickém prostředí, a také se pokusím charakterizovat současný genderový řád v Ruské federaci. Ve třetí kapitole si pak zvolím k bližšímu představení tři spolky působící v současné době v Ruské federaci.

Jako metodu práce jsem zvolila analýzu primární a sekundární literatury. Při psaní práce vycházím z postmodernistické feministické epistemologie, podle které jsou přijaté znalosti spoluvytvářeny hodnotami a zájmy poznávajícího. Práce si tak neklade nárok na objektivitu. Dalším přístupem, který využívám, je intersekcionalita. Tento pojem objasňuji níže. Oba tyto přístupy se projevují zejména v analytické části práce.

Při psaní této bakalářské práce budu vycházet z odborné literatury zabývající se genderovou a feministickou problematikou. Při volbě zdrojů jsem preferovala ruské autory/ky nebo autory/ky zaměřené na feminismus v Rusku.

Dějiny ženského hnutí v Ruské říši se zabývá Irina Jukina v monografii *Ruský feminismus jako výzva současnosti*. Pro výklad postsovětského vývoje jsem využila některé práce Eleny Gapove, zejména *Třídy národa: feministická kritika konstruování*. Jako zdroje analýzy jsem zvolila primární texty třech sdružení – RFO ONA, Škola feminismu a Svaz žen Ruska. Výběr textů byl motivován snahou poskytnout co nejširší přehled o aktivitách feministického hnutí v Rusku.

V úvodu své práce se pokusím vymezit několik pojmů, se kterými budu v textu práce operovat.

Prvním termínem, který je třeba s ohledem na zaměření práce definovat, je pojem feminismus. Feminismus je systém idejí a současně sociální hnutí usilující o sociálně-politické

změny, založené na kritické analýze privilegovaného postavení mužů a podřízeného postavení žen v dané společnosti.¹

Vývoj feminismu se člení do jednotlivých vln. První vlna západního ženského hnutí se řadí do období od poslední třetiny 18. století přibližně do roku 1930 a stěžejní ideologií byl liberální feminismus. V důsledku přechodu od feudální k moderní společnosti vznikla značná genderová polarizace v rámci jedné společenské vrstvy, současně se stávaly populárními myšlenky liberalismu, které se však vztahovaly pouze na muže. Reakcí na tento paradox bylo ženské hnutí. Projevem tohoto hnutí byl zejména boj žen za volební právo, kterým se začalo říkat sufražetky (od anglického *suffrage* – volební právo).² Mezi taktiky hnutí tohoto období patřily demonstrace, blokování parlamentních jednání a lobbování.³ Představitelky pocházely z vyšších a vyšších středních společenských tříd.⁴

V rámci strukturálního funkcionalismu v 50. letech 20. století lze zaznamenat zájem o genderové role. Pro studia tohoto období jsou charakteristickými biologický determinismus (vysvětlení všech sociálních jevů biologickými kategoriemi) a esencialismus (existence neměnné a objektivní podstaty mužství a ženství). Tyto přístupy poukázaly na omezenost rozdělení rolí v rodině a konflikty v případech vyhraněných vztahů. Přehodnocení těchto jevů začíná v 60. letech 20. století pod vlivem idejí feminismu a feministického hnutí.⁵

Do 60. let 20. století bývá řazen počátek druhé vlny feminismu. V poslední třetině 20. století se pod vlivem feminismu jakožto politického hnutí a souboru idejí formují ženská studia (*women studies*), feministická studia (*feminist studies*) a později genderová studia (*gender studies*). Utváření těchto směrů na západních a severoamerických univerzitách začíná v 70. letech 20. století, v Rusku pak v 90. letech 20. století. V akademickém feminizmu se cíle

¹ JUKINA, I. I. Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 46.

² HAVELKOVÁ, H. První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly. In: ABC feminismu. Brno: Open Society Fund, Nesehnutí, 2004. s. 169–175.

³ БРАЙСОН, В. Политическая теория феминизма. Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской. М.: Идея-Пресс, 2001. s. 100.

⁴ КОРОЛЕВА, Т.А. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. №. 368. 2013. s. 45.

⁵ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. s. 37.

a problémy, které akcentuje ženské hnutí, dostávají do teoretického diskursu a stávají se základem nových směrů studií.⁶

Termínem gender se v angličtině tradičně označoval gramatický rod. Avšak roku 1968 byl použit poprvé Robertem Stollerem v monografii *Sex and Gender* pro označení oddělení sociokulturních významů maskulinity a feminity od biologického pohlaví. Gender je systémem mezilidských interakcí, jejichž prostřednictvím se vytvářejí, potvrzují a reprodukují představy o rozdílech mezi muži a ženami a o maskulinitě a feminitě jako základních charakteristikách společenského řádu. V poslední době se však kategorie biologického pohlaví přehodnocuje, proto spíše než jako o protichůdných kategoriích lze o genderu a biologickém pohlaví hovořit jako o kategoriích vzájemně se ovlivňujících. Vztah mezi pohlavím a genderem tedy můžeme charakterizovat jako přiznání příslušnosti k jedné ze dvou kategorií pohlaví a přetrvávající odpovědností vůči kulturním konceptům chování.⁷

Třetí vlna feminismu se pak datuje od 90. let 20. století do současnosti. Současný feminismus a genderový přístup v sociologii je ovlivněn antiglobalizačním hnutím (sociální hnutí, které svou aktivitu zaměřuje proti neoliberální politice a vlivu mezinárodních korporací),⁸ postkolonialismem (sociologický přístup, který analyzuje důsledky imperiálního vlivu)⁹ a transnacionalismem (metodologický přístup, který se zaměřuje na nerovnost v důsledku globalizace).¹⁰¹¹ Intersekcionalní přístup jako metodologie genderových studií rozpracovává mechanismy útlaku a moci prostřednictvím analýzy přesahu jednotlivých rozdílností na základě genderu, rasy, etnicity, třídy. Kategorie intersekcionality se používá v mezinárodním právu a umožňuje vymezit určující kategorii pro politickou organizaci.¹²

⁶ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. с. 34.

⁷ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. (ed.) Хрестоматия феминистских текстов. Переводы.. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000. с. 200–220.

⁸ KOLÁŘOVÁ, M. Protest proti globalizaci: gender a feministická kritika. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Gender sondy. s. 28–29.

⁹ RAJA, M. What is Postcolonial Studies? dostupné na <https://postcolonial.net/2019/04/what-is-postcolonial-studies/> staženo 12.1.2021.

¹⁰ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. с. 59.

¹¹ Тамtéž. с. 56.

¹² ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. (2017) Интерсекциональный поворот в гендерных исследованиях. Журнал социологии и социальной антропологии, 20(5). с. 15–38.

K výše představené periodizaci vývoje feminismu je třeba podotknout, že vývoj ruského feminismu se do jisté míry liší od toho, jak probíhal na Západě. Periodizace ruského feminismu, která bude představena v následující kapitole, tak vychází z poněkud odlišných historických milníků (liberalizace společenského života v polovině 19. století, revoluce roku 1917, atd.). I přesto však některé základní rysy s periodizací zde naznačenou ruský feminismus sdílí.

Feminismus jakožto soubor idejí se člení do několika myšlenkových proudů. Liberální feminismus kritizuje ekonomickou závislost žen, nemožnost seberealizace a ponoření se do osobního života, které předpokládá sociální role žen v domácnosti. Představitelky liberálního feminismu vycházejí z přiznání rovnosti žen a mužů, trvají na politické a právní rovnosti.¹³ V roce 2018 se vyjádřila Sheryl Sandbergová následovně: „Nemůžeme být spokojeni, dokud polovinu podniků a států nevedou ženy a polovinu domácností muži.“¹⁴

Marxistický feminismus a socialistický feminismus, které vycházejí z prací Karla Marxe a Friedricha Engelse, problematizují nerovné postavení žen a mužů v systému společenské výroby a vyloučení žen z tohoto systému. Tento směr se vyvíjel v 60. letech 20. století v kontextu kritiky kapitalismu. Problém pramení ze samotného institutu osobního vlastnictví. Rozdíl mezi feminismem marxistickým a socialistickým je ten, že podle marxistického feminismu je třídní nerovnost určující základní formou společenské hierarchie – konec kapitalismu zaručí genderovou rovnost. Podle socialistického feminismu jsou však gender a třída autonomní systémy a mimo změny ekonomického systému je nutná reorganizace sféry reprodukce.¹⁵

Teoretička Iris Young ve své práci *Justice and the Politics of Difference* (1990) uvádí pět nástrojů útlaku: exploatace, marginalizace, zbavení moci, kulturní dominance a násilí.¹⁶ V návaznosti na marxistickou tradici Young vymezuje exploataci jako systém přerozdělování zisku z práce jedné třídy či sociální skupiny ve prospěch jiné. Ženy pak jsou vykořisťované jako pracující a zároveň jako vykonavatelky práce v domácnosti. Marginalizace často postihuje

¹³ БРАЙСОН, В. Политическая теория феминизма. Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской. М.: Идея-Пресс, 2001. s. 171–72.

¹⁴ „Sheryl Sandberg told the world that we „would be a lot better off if half of all countries and companies were run by women and half of all homes were run by men,“ and that „we shouldn't be satisfied until we reach that goal.“ (ARRUZZA, C., BHATTACHARYA, T., FRASER., N. *Feminism for the 99 percent. A Manifesto*. Verso, 2019. s. 1.).

¹⁵ КОРОЛЕВА, Т.А. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. №. 368. 2013. s. 47.

¹⁶ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1990. s. 39.

skupiny na základě rasy nebo etnicity a projevuje se zejména nemožností podílet se na společenském životě. Jako nástroj zbavení moci Young označuje situaci, ve které diskriminovaná osoba nemůže vyjadřovat vlastní názor, postrádá autonomii nebo nedisponuje dostatečným kulturním kapitálem, aby získala respekt. Kulturní imperialismus (nebo dominance) je fenomén univerzalizace zkušenosti a kultury jedné skupiny a zároveň způsob nahlížení na jiné skupiny.¹⁷ Genderovou variantu kulturního imperialismu nazýváme androcentrismem, tedy dominancí kultury vytvořené muži. Kolektivní násilí jako nástroj útlaku zahrnuje vyhrožování a použití fyzické síly vůči představitelům určité menšinové skupiny a je projevem rasismu, xenofobie, sexismu a homofobie. Nástroje útlaku se nevyklučují navzájem a často právě jejich kombinace vytváří nespravedlnosti vůči jistým skupinám ve společnosti. Young ukazuje, že patriarchální systém zahrnuje všech pět nástrojů útlaku.

Na začátku 70. let 20. století feministické hnutí roste a radikalizuje se, což souvisí hlavně s přítomností žen v levicových hnutích, diskriminací na pracovištích a se skupinami usilujícími o „zvýšení povědomí“ (*consciousness raising*), které organizovaly aktivistky ve Spojených státech amerických s cílem poukázat na systémový útlak.¹⁸

Radikální feminismus pracuje s pojmem patriarchát, který tvoří systém sociálních struktur a praktik nadvlády mužů. Obecně ale pojem patriarchát zahrnuje i vládu starších mužů nad mladšími, nejenom nad ženami, proto nyní feministická literatura pro označení tohoto jevu používá pojem mužská hegemonie.¹⁹ Podle radikálního feminismu jsou ženy historicky první utlačovanou skupinou. Útlak se uskutečňuje nejen ve veřejné sféře a v ekonomických vztazích, ale i ve sféře osobního života, tedy v rámci rodiny a v intimních vztazích.²⁰ Hlavní mechanismus mužské nadvlády je kontrola nad sexualitou (sexuální násilí, reprodukční násilí, zákony o antikoncepci).²¹ Jednou z klíčových struktur útlaku je heterosexismus, tedy souhrn diskriminačních praktik a vylučování zkušeností sexuálních vztahů jiných než heterosexuálních.

¹⁷ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1990. s. 58–59.

¹⁸ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. s. 39.

¹⁹ HAVELKOVÁ, H. První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly. In: *ABC feminismu*. Brno: Open Society Fund, Nesehnutí, 2004. s. 178.

²⁰ БРАЙСОН, В. Политическая теория феминизма. Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской. М.: Идея-Пресс, 2001. s. 188–189.

²¹ КОРОЛЕВА, Т.А. Женское движение: генезис и эволюция // *Вестник Томского государственного университета*. №. 368. 2013. s. 44–50.

Feminismus rozdílů (*cultural feminism*) pramení z uznání sdílených specifických zkušeností žen a usiluje o prosazování tzv. femininních principů do veřejné sféry. Zjednodušeně řečeno se jedná o matriarchální pohled na společnost. Na základě myšlenek feminismu rozdílů vznikla ženská studia v akademickém prostředí.²²

Psychoanalytický feminismus se zabývá teorií nevědomí, která spojuje subjektivitu a sexualitu. Kritizuje Freudův esencialismus a zaměřuje se na patriarchální struktury nevědomí.²³ Klasickou prací psychoanalytického feminizmu je monografie *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* (1978) od Nancy Chodorow. Řadí se ke škole objektivních vztahů, tedy klade důraz na mezilidské vztahy, především prvotní, jako je vztah mezi dítětem a matkou. Chodorow ukazuje, že dívky během psychosexuálního vývoje nikdy nepřerušují vztah s matkou, proto jejich identita souvisí s empatií a se zaměřením na mezilidské vztahy. Chlapci naproti tomu vnímají svoji genderovou identitu především jako separaci od matky a osvojují si autonomii.²⁴ Obecně je psychoanalytický feminismus kritizován za přehlížení odlišných sociokulturních a historických podmínek. Pod vlivem Jacquese Lacana se zaměřuje na analýzu kolektivního nevědomí a lingvistické nástroje. Vzniká pojem falocentrismus, tedy symbolický patriarchální řád.²⁵

V této práci budu také pracovat s pojmem sociální hnutí. Charakterizujeme jej jako síť neformálních interakcí, sdílená přesvědčení a solidaritu, kolektivní jednání týkající se konfliktních problémů a jednání, která primárně stojí mimo institucionální sféru a rutinní procedury sociálního života.²⁶ Výsledky aktivity sociálních hnutí se hodnotí obecně problematicky. Hlavním cílem by jistě mělo být dosažení konkrétních cílů, ale důležitou částí aktivity sociálních hnutí je také vytváření vazeb, kulturní posuny, formulace ideologie a zásahy do života jednotlivců.

²² ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие / Е. А. Здравомыслова, А. А. Тёмкина. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. s. 40–41.

²³ Tamtéž. s. 46.

²⁴ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. (ed.) Хрестоматия феминистских текстов. Переводы.. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000. s. 140–166.

²⁵ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие / Е. А. Здравомыслова, А. А. Тёмкина. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. s. 48.

²⁶ ZNEBEJÁNEK, F. Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

Podle formulace dánské badatelky Drude Dahlerup představuje ženské hnutí kolektivní činnost žen zaměřenou na zlepšení pozice žen a změny dominance mužů ve společnosti. Vztah k existujícímu genderovému systému určuje, zda mluvíme o ženském hnutí nebo feministickém. Pokud hnutí usiluje o změnu genderových vztahů ve společnosti, jedná se o feministické hnutí. Pokud činnost vychází ze stálého genderového řádu, nazýváme hnutí ženským.²⁷ S ohledem na tuto klasifikaci lze konstatovat, že tzv. první vlnu feminismu na Západě před první světovou válkou označujeme za ženské hnutí. Podobně se nyní mnohé organizace v zemích postsovětského prostoru a v Rusku považují za ženské.²⁸ Na tomto místě je však třeba zdůraznit, že v této práci se tímto dělením při popisu jednotlivých organizací a iniciativ neřídím. Místo toho respektuji označení, jaká sama pro sebe tato sdružení používají nebo jak jsou označována v sekundární literatuře.

²⁷ JUKINA, I. I. Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 30.

²⁸ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. s. 665.

1/ Vývoj ženského hnutí v Rusku od první poloviny 19. století do 90. let 20. století

1.1/ Ženské hnutí v Ruské říši. Historický kontext vzniku

Podle teorie mobilizace zdrojů je pro vznik sociálního hnutí nutná změna základních socioekonomických podmínek, čímž vzniká příležitost pro reorganizaci uspořádání.²⁹ V 50. letech 19. století se po neúspěchu v Krymské válce a smrti Mikuláše I. (vláda 1825–1855) otevřela diskuse o budoucím vývoji Ruské říše. Kritice byly podrobeny nevolnictví, ekonomická zaostalost a patriarchální způsob života.³⁰ V roce 1857 se začalo formovat liberální hnutí, ze kterého pak vzešlo hnutí ženské. Vzdělaná šlechta usilovala o obecnou liberalizaci a demokratizaci, konkrétně je možné v této souvislosti zmínit úsilí o osvobození rolníků, přijetí zákonů o ochraně občanských práv, zřízení nezávislého soudnictví a místní samosprávy. Řada reforem, které byly provedeny během prvních let vlády Alexandra II. – reformy rolnická (1861), soudní (1864), tisku a cenzury (1865) – vedla k postupné demokratizaci veřejného života. V té době se politický vliv rozdělil do třech větví: oficiální moc, hnutí liberální a hnutí radikální, které bylo později ovlivněno marxismem.³¹ Toto relativně uvolněné období však bylo přerušeno nástupem konzervativního cara Alexandra III. na ruský trůn v roce 1881. Od 80. let 19. století tak můžeme hovořit o době reakce či protireformní politiky.³²

Nejrozšířenější platformou pro veřejnou diskuzi v Rusku byly tzv. tlusté žurnály. Jednalo se o literárně-kritická periodika, která začala vznikat v první polovině 19. století a poskytovala prostor pro řešení různorodých společenských témat. Diskuze vedená na stránkách tlustých časopisů se začala šířeji zabývat ženskou otázkou poprvé v 60. letech 19. století.

Ženskou otázkou se rozumí uchopení individuálních problémů žen jako problémů sociálních. Postavení ženy ve společnosti se začalo problematizovat v souvislosti se změnou

²⁹ JUKINA, I. I. *Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 49.

³⁰ Tamtéž. s. 50–51.

³¹ Tamtéž. s. 52.

³² VYDRA, Z., ŘOUTIL, M., KOMENDOVÁ, J., HLOUŠKOVÁ, K. a TĚRA, M. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. Dějiny států. s. 229.

sebeidentifikace žen a požadavkem na realizaci jejich zájmů a příležitostí ve veřejné sféře.³³ V liberálním tisku převládal utilitární názor prosazující nutnost emancipace žen, která ale byla v tomto kontextu chápána specificky jako zlepšení schopností žen s cílem zasvětit život rodině a výchově dětí. Dalším tématem bylo kupříkladu uznání potřeby vzdělání žen a vzniku ženských organizací v oblasti zdravotní a sociální péče. Ženské autorky dostávaly prostor k vyjádření jen zřídka.

Radikálně demokratický tisk, jako například časopisy *Současník (Современник)*, *Práce (Дело)* nebo *Vlastenecké zápisky (Отечественные записки)*, byl ovlivněn liberálním utilitarismem méně.³⁴ V článku z roku 1860 kritizoval publicista Michail Larionovič Michajlov rozdílnou výchovu dívek a chlapců a vyvrátil starý osvícenský postoj o odlišné přirozenosti žen, a fakticky tak poprvé problematizoval jev, který nyní nazýváme genderovou socializací.³⁵

Proti jakékoliv emancipaci žen se vyjadřoval konzervativní tisk s argumentací založenou na biologickém determinismu, myšlenkách Pierre-Joseph Proudhona a Julese Micheleta, negativní charakteristice konkrétních emancipovaných žen a na koncepci feminity. Posledně zmíněná koncepce byla produktem představ o mravnosti a duchovní nadřazenosti žen. Snaha o rovnoprávnost totiž vždy souvisí s vytrácením všech domnělých kladných ženských vlastností a emancipace žen je tak mnohdy vnímána jako ohrožení morálky.³⁶

Časopisy pro ženy se začaly vydávat na začátku 19. století a svým obsahem determinovaly okruh zájmu svých čtenářek – výchova dětí, ruční práce, móda. Některé z časopisů byly od poloviny 19. století vedeny ženami, ale tematika se příliš nezměnila. První časopisy, které můžeme nazývat feministickými, například *Přítel žen (Друг женщин)* nebo *Ženská záležitost (Женское дело)*, začaly vznikat v 80. letech 19. století. Tyto časopisy usilovaly o etablování ženské publicistiky prostřednictvím interpretace nových témat z pohledu žen a spolupracovaly se vzdělávacími institucemi.³⁷

³³ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 85.

³⁴ Tamtéž. s. 93–97.

³⁵ STITES, R. *Ženskoje osvoboditel'noje dviženije v Rossii: feminizm, nigilizm i bol'shevizm 1860-1930*. Moskva: ROSSPEN, 2004. Gendernaja kollekcija. s. 71–78.

³⁶ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 67–92.

³⁷ Tamtéž. s. 122.

Změna sociálního stavu, rozpad starých hodnot a snížení životní úrovně vedly ženy především šlechtického původu k deprivaci a hledání nových cest k seberealizaci a zaměstnání. Podle typu protestního chování lze rozdělit tehdejší aktivistky na tři skupiny – nihilistky, nové ženy a radikálky.³⁸

Nihilismus, směr populární v 50. až 60. letech 19. století, zdůrazňoval svobodu osobnosti, utilitarismus a materialismus. V praktickém životě se projevoval alternativním způsobem života jeho příznivců, zejména životem v komunách, zájmem o přírodní vědy a maskulinním stylem oblékání žen.³⁹

Novými ženami nazýváme první feministky aktivní v 60. letech 19. století, které se později rozdělily do radikálního a liberálního hnutí. Jejich priority tvořily vzdělání a zakládání organizací vzájemné pomoci.⁴⁰

Od 70. a 80. let 19. století se mnohé ženy stávaly členkami radikálního nebo revolučního hnutí. Tyto ženy povětšinou přerušily veškeré vztahy s rodinou, plně se oddaly práci v ilegálních organizacích a často na sebe přejímaly ty nejnebezpečnější úkoly – jako příklad lze uvést spoluorganizátorku atentátu na cara Alexandra II. Sofii Perovskou nebo teroristickou činnost Věry Fignerové. Aktivismus a osvěta prováděné těmito revolucionářkami mezi ženami nižších sociálních vrstev se však nezaměřovala na společnou zkušenost žen a genderové otázky.⁴¹

Vývoj ženského hnutí v tomto období lze rozdělit do dvou fází – první fáze spadající do let 1858 až 1905 je ohraničena na svém počátku otevíráním vzdělávacích institucí pro dívky (gymnázia, apod.), na svém konci pak revolucí roku 1905, která přinesla významnou proměnu organizace společenského života a umožnila vznik několika organizací věnujících se ženské otázce. Druhá fáze ženského hnutí je pak vymezena revolucemi roku 1905 a 1917.

³⁸ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 129.

³⁹ STITES, R. *Ženskoje osvoboditel'noje dviženije v Rossii: feminizm, nigilizm i bol'shevizm 1860-1930*. Moskva: ROSSPEN, 2004. Gendernaja kollekcija. s. 149-169.

⁴⁰ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 137–139.

⁴¹ Tamtéž. s. 144.

1.1.1/ První fáze ženského hnutí (1858–1905)

Hlavním cílem předrevolučního ženského hnutí bylo získání volebního práva. Ženské hnutí se vyvíjelo jako liberální, spolupracovalo s dělnickým hnutím a mělo vliv na změnu politického systému. Fakt, že většina představelek hnutí pocházela ze střední a vyšší střední třídy, ovlivnil program jejich činnosti.⁴²

Vnitřními zdroji motivujícími aktivitu ženského hnutí v prvním období byly vzdělání a solidarita. Protože feministická ideologie nebyla formulovaná, představitelky hnutí sdílely všeobecné liberální ideje rozšířené mezi šlechtickou elitou. Zasluhou vůdkyň ženského hnutí, například Naděždy Stasové, Marie Trubnikové či Anny Filosofové, došlo k založení vzdělávacích a dobročinných organizací, jako třeba Společnost levných bytů a jiné podpory (*Общество дешевых квартир и других пособий*) či Společnost ženské práce (*Общество женского труда*), a také neformálních organizací pro ženy. Dobročinnost byla tradičně rozšířena mezi ženami šlechtického původu, avšak taková činnost nevedla k systémové změně.⁴³

Represivní politika vlády Alexandra III. v 80. letech 19. století se odrazila i na ženském hnutí uzavřením Vyšších ženských kurzů (*Высшие женские курсы*), které zajišťovaly vysokoškolské vzdělání v rámci univerzit. Došlo také k zastavení činnosti Ženských lékařských kurzů (*Женские врачебные курсы*), které v letech 1876 až 1882 plnily funkci studijního programu při Carské lékařské chirurgické akademii v Petrohradě.

V roce 1895 vznikla Ruská ženská prospěšná společnost (*Русское женское взаимно-благотворительное общество*), jejímž cílem bylo sjednocení iniciativ a rozpracování a propagace myšlenky politických práv žen. Během 23 let své existence organizace provozovala knihovnu, spolek pro studium cizích jazyků a kancelář pomoci pro hledání zaměstnání, nicméně hlavním výsledkem bylo vytvoření solidárního a podpůrného prostředí.⁴⁴

Ženské hnutí prvního období mělo paternalistický charakter a byly pro něj typické zejména dobročinné a osvětové instituce v Petrohradě a Moskvě. Dříve rozšířená charitativní činnost byla kritizována za nadřazené ochránářství a nesystematičnost a byla nahrazována

⁴² STITES, R. *Ženskoje osvoboditel'noje dviženije v Rossii: feminizm, nigilizm i bol'shevizm 1860-1930*. Moskva: ROSSPEN, 2004. Gendernaja kollekcija. s. 310.

⁴³ JUKINA, I. I. *Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 150–172.

⁴⁴ Tamtéž. s. 194.

promyšlenou sociální a vzdělávací prací. S příchodem roku 1905 pak již lze mluvit o krizi spojené s nutností politické a občanské participace.⁴⁵

1.1.2/ Druhá fáze ženského hnutí (1905–1918)

Revoluce roku 1905 a následující politické události, zejména zveřejnění Manifestu o vytvoření Státní dumy, změnilly strukturu politických příležitostí a ovlivnily genderovou stratifikaci. V době po vyhlášení Manifestu vznikaly politické strany, organizace a skupiny v rámci celého pravolevého politického spektra.⁴⁶ Volební právo se však nadále nevztahovalo na ženy, příslušníky armády a osoby mladší 25 let.⁴⁷

Ideologie tvoří hlavní zdroj sociálního hnutí. Ruský feminismus vycházel z liberálních teorií založených na společenské smlouvě, racionalitě, svobodě osobnosti, individualismu a osobním vlastnictvím.⁴⁸ Za řešení genderové nerovnosti byla považována efektivní změna legislativy. Toto pojetí bylo převládající a marxismus jen málo ovlivnil ruský feminismus do roku 1917.

Teoretické práce Aleksandry Kollontaj můžeme považovat za základ ruského marxistického feminismu, ale její myšlenky se omezují pouze na kritiku a negativní vztah k představitelkám ruského ženského hnutí.⁴⁹ Feminismus „mužských práv“, který teoreticky pojednala Marija Pokrovskaja, problematizoval všudypřítomné stereotypy, prostituci a kontrolu nad ženskou sexualitou. Tyto myšlenky později zpracovával radikální feminismus. Mezi další teoretičky patřila Olga Šapir, která upozorňovala na aktualizaci a vývoj genderových rozdílů při úplné právní a faktické rovnosti. Politická participace žen podle ní měla vést ke všeobecné humanizaci.⁵⁰

Pro druhou fázi ženského hnutí v Rusku je významný vznik a fungování politických organizací. Činnost ruských feministických organizací měla obecný politický přesah, protože

⁴⁵ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 215.

⁴⁶ Tamtéž. s. 220.

⁴⁷ ZUBOV, A. B., ed. *Dějiny Ruska 20. století – díl 1*. Praha: Argo, 2015. s. 169

⁴⁸ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 267.

⁴⁹ KOLLONTAJ, A. M. *Social'nyja osnovy ženskago voprosa*. S.-Peterburg: Znanije, 1909. s. 109.

⁵⁰ JUKINA, I. I., *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 267–276.

se odehrávala v době přechodu od absolutismu ke konstituční monarchii.⁵¹ Na tomto místě se zmíníme o následujících organizacích – Svaz rovnoprávnosti žen, Ženská progresivní strana a Liga rovnoprávnosti žen.

Svaz rovnoprávnosti žen (*Союз равноправности женщин*), který vznikl v roce 1905 a existoval do roku 1908, se omezoval na prosazování volebního práva žen. Kvůli svým radikálním požadavkům nebyl svaz podporován většinou vlivných politických stran. K aktivitám organizace patřila převážně občanská neposlušnost, pořádání demonstrací a podpora politických vězňů.⁵² Svaz se rozpadl roku 1908 kvůli politickým neshodám.

Ženská progresivní strana (*Женская прогрессивная партия*) byla aktivní v letech 1906 až 1917 a zaměřovala se hlavně na prosazování legislativních změn. Členky strany vydávaly mezi roky 1904 až 1917 časopis *Ženský věstník* (*Женский вестник*) a pořádaly veřejné diskuze.⁵³

Liga rovnoprávnosti žen (*Российская лига равноправия женщин*), která vznikla v roce 1907, usilovala o ženské volební právo podle vzorů západních feministek. Kvůli represivním reakcím vlády se jevílo všeobecné volební právo příliš nedosažitelným cílem.

Ve dnech 10. až 16. prosince 1908 se konal První celoruský ženský sjezd (*Первый всероссийский женский съезд*), který iniciovala Ruská ženská prospěšná společnost. Cílem sjezdu bylo spojení jednotlivých skupin a spolků do hnutí, stanovení cílů a strategií.⁵⁴

Nehledě na emancipaci žen během první světové války a široké zapojení žen do procesu společenské výroby Prozatímní vláda do své Deklarace 3. března 1917 nezařadila mezi své cíle odstranění diskriminace na základě pohlaví. V reakci na absenci tohoto příslibu vydala Liga rovnoprávnosti žen rezoluci a následně dne 19. března 1917 uspořádala manifestaci, do které se zapojilo 90 organizací za účasti téměř 40 tisíc osob.⁵⁵ Požadavek byl splněn a 26. března

⁵¹ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 337.

⁵² STITES, R. *Ženskoje osvoboditel'noje dviženije v Rossii: feminizm, nihilizm i bol'shevizm 1860-1930*. Moskva: ROSSPEN, 2004. Gendernaja kollekcija. s. 278–281.

⁵³ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 362.

⁵⁴ ЮКИНА И. И. *Первый всероссийский женский съезд // Вы и Мы. Диалог женщин*. М., Эслан, 1998. № 6. s. 13–16.

⁵⁵ JUKINA, I. I. *Ruskij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 418.

1917 bylo oznámeno, že volby do Ústavodárného shromáždění proběhnou na základě všeobecné, přímé, rovnoprávné a tajné volby bez rozdílu pohlaví.⁵⁶ Výsledkem dlouholetého lobbování, osvětové činnosti a spolupráce všech ženských organizací bylo získání volebního práva v březnu 1917.⁵⁷

1.2/ Sovětský feminismus (1918 – 1989)

Badatelky Gail Warshofsky Lapidus a Anna Rotkirch vymezují čtyři etapy sovětských genderových vztahů. Od roku 1918 do začátku 30. let 20. století trvala první etapa a charakterizuje se politikou defamilizace a mobilizací žen.

Pro druhou etapu od začátku 30. do poloviny 50. let 20. století je příznačná ekonomická mobilizace žen. V této době lze také pozorovat tradicionalistický návrat v oblasti rodinných a manželských vztahů a zákaz umělého přerušování těhotenství v roce 1936. Konec této etapy souvisí s dekriminalizací interrupce v roce 1955 a tím i liberalizací státní reprodukční politiky.

Třetí etapa vývoje genderových vztahů v Sovětském svazu je vymezena obdobím od poloviny 50. let 20. století do druhé poloviny 80. let 20. století. Pro tuto etapu jsou typickými změna politické atmosféry v zemi po XX. sjezdu KSSS, masivní bytová výstavba a nový náhled na postavení ženy ve společnosti spojený s demografickou krizí, která se začala v Sovětském svazu v tomto období projevovat.

Poslední čtvrtá etapa zahrnuje konec 80. let 20. století, ve kterých se sovětská společnost významně proměňuje v důsledku politických a ekonomických reforem – dochází k vymanění společenských vztahů z kontroly státu, včetně vztahů genderových.⁵⁸

Po zavedení všeobecného volebního práva v roce 1917 se mnohé strany snažily o získání ženského volebního elektorátu s cílem posílit své postavení ve volbách. Ženské otázky se chopili zejména bolševici. Propagační a organizační práce se prováděla hlavně prostřednictvím odborů, časopisu *Dělnice (Работница)* a kanceláře pracovnic (*бюро работниц*).⁵⁹

⁵⁶ JUKINA, I. I. Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 421.

⁵⁷ Tamtéž. s. 362–372.

⁵⁸ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. Советский этакратический гендерный порядок. Российский гендерный порядок: социологический подход. Санкт-Петербург, 2007. s. 98, 101–102.

⁵⁹ JUKINA, I. I. Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 429–431.

Ustanovení, která v první sovětské ústavě zrovnoprávňovala ženy a muže, byla navržena a rozpracována feministkami. Sovětská historiografie však považovala předrevoluční ženské hnutí za buržoazní.⁶⁰ Za účelem ekonomické mobilizace žen se oficiální rétorika změnila z akcentu na svobodu volby na zdůraznění povinnosti maximální společenské participace.

Pro řešení ženské otázky vznikly ženské výbory (1918) a ženské odbory (1919–1930). Ženské odbory (*отделы по работе среди женщин*, zkráceno *женотделы*) centralizovanou formou organizovaly nestraničné dělnice a ženy pracující v zemědělství. Cílem těchto organizací byla participace žen v komunistické straně, politické vzdělávání, zespolečenštění soukromého života prostřednictvím zakládání jeslí, bytových družstev, jídelen a obecného rozšíření vlivu státu do všech sfér života. Ženské odbory v praxi hájily zájmy žen na pracovištích a pomáhaly v řešení každodenních problémů, jako například umístění dětí do škol, hledání práce či ubytování.

Sovětská politička Aleksandra Kollontaj ve svých teoretických pracích pojednávala do té doby málo zpracovaná témata osobních vztahů mezi pohlavími, manželství a sexuální a reprodukční svobody žen.⁶¹ Za cíl považovala organizaci proletářského ženského hnutí, pro což však nenašla politickou podporu v komunistické straně.

Usnesením Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) o reorganizaci stranických aparátů z roku 1929 byly ženské odbory zrušeny. Ženské spolky později založené Lidovým komisariátem pro těžký průmysl (*движение жен инженеров тяжелой промышленности*) vedly ženy v domácnosti k stranické práci. Jednalo se o využívání organizační iniciativy žen v zájmu strany. Tyto spolky zanikly počátkem druhé světové války v roce 1941.⁶²

O obnově zájmu o feminismus můžeme hovořit v souvislosti s vydáním samizdatového almanachu *Žena a Rusko* (*Женщина и Россия*) v roce 1979 v Leningradu. Autorky pocházely z disidentského lidskoprávního hnutí a poté, co narazily na neochotu zařadit ženská témata do samizdatových časopisů, připravily samostatné číslo. Poté, co došlo k zabavení výtisků almanachu, založily jeho autorky časopis *Marija* (*Мария*), který vycházel až do roku 1982. V textech časopisu se autorky věnovaly nejen všednímu životu sovětských žen, zdravotní péči (interrupce, porody) a domácímu násilí, ale i otázkám politickým – kritizovaly kupříkladu vstup

⁶⁰ JUKINA, I. I. *Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. s. 442.

⁶¹ Tamtéž. s. 445.

⁶² Tamtéž. s. 452–456.

sovětské armády do Afghánistánu. Umělecké texty přispěly k reprezentaci žen v prostředí neoficiální kultury. V publicistice autorky často používaly patriarchální stereotypy, rétoriku křesťanské etiky a distancovaly se od feministického hnutí, avšak to nijak neumenšuje přínos časopisu.⁶³ Všechny členky prvního redakčního sboru – Julija Vozněnskaja, Tatjana Goričeva, Tatjana Mamonova, Natalja Malachovskaja – byly nuceny emigrovat, ostatní autorky také čelily represím.⁶⁴

Na konci 80. let 20. století vydávala Olga Lipovskaja samizdatový časopis *Ženské čtení* (*Женское чтение*), který, jak uvedla v redakčním článku, měl za cíl popularizaci feminismu.⁶⁵ Ve své stati *Žena jako objekt spotřeby* se Olga Lipovskaja věnuje objektivizaci žen v kontextu pozdního sovětského období, misogynní kultuře a aktuálním sociálním problémům.⁶⁶

Někteří teoretici ovlivnění marxismem, například Antonio Gramsci nebo později Louis Althusser, zdůrazňují význam státu v reprodukci sociální stratifikace. Stát jakožto instituce, která realizuje jistou genderovou politiku a vytváří dominantní diskurz, ovlivňuje mezilidské vztahy, zejména ty genderové. Analýze genderových vztahů v sovětské společnosti se věnují ruské socioložky Elena Zdravomyslova a Anna Temkina. Pro popis používají termín genderový řád, který chápou jako systém nerovností a diferenciací spojených s různými pozicemi skupin mužů a žen v ekonomických, politických a soukromých sférách života. Genderový řád vzniká prostřednictvím střetu mezi tradicí, státní politikou a adaptačními strategiemi vůči této politice. Narušení genderového řádu fungovalo jako jeden z nástrojů podrytí sociálního základu starého předrevolučního režimu a v tomto ohledu sehrálo jistou roli při budování komunistické společnosti.

Podle britské socioložky Sarah Ashwin genderová polarizace sovětské reality spočívala v rozdílných rolích při budování komunismu. Rolí žen bylo sladění mateřství a práce mimo domov, zatímco stát poskytoval sociální jistoty pro matky a relativní nezávislost v podobě placeného zaměstnání. Stát na sebe částečně přejímal roli otce a postavení mužů se redukovalo na společenskou výrobu, službu a vedení, tedy samotné budování komunismu.⁶⁷ Proto

⁶³ Марија, ч. 1, Ленинград, 1980. с. 7–22.

⁶⁴ АЙВАЗОВА, С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия. М: РИК Русанова, 1998. с. 93.

⁶⁵ JUKINA, I. I. Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija. с. 458.

⁶⁶ ЛИПОВСКАЯ О. Женщина как объект потребления // Искусство кино, 1991, №. 6. с. 18–21.

⁶⁷ ASHWIN, S. Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia. London: Routledge, 2000. с. 1.

nazýváme genderový řád sovětské společnosti etakratickým, tedy primárně určeným státní politikou a ideologií. Genderové role jsou v sovětském období stále interpretované jako výsledek rozdílnosti pohlaví. Sociální role ženy jakožto matky odpovědné za péči přetrvává v sovětském i v postsovětském období. K dopadům sovětského období se dále řadí jevy jako krize maskulinity, nostalgie po paternalismu sovětského vzoru a marginalizace odlišných vzorců, jako například neheterosexuální vztahy nebo dobrovolná bezdětnost.

2/ Feminismus v postkomunistickém Rusku

Tato kapitola se bude zaměřovat především na vznik a vývoj genderových studií, na symbolickou genderovou polarizaci a rozvoj nezávislého ženského aktivismu v 90. letech 20. století. K dalším tématům bude patřit transfer západního diskurzu, vliv zahraničních prostředků na neziskové organizace a tendence vývoje politického protestu. Ve vztahu k pojmu Západ uvádím, že jej používám ve smyslu hodnotového a ideového prostoru reprezentovaného zejména liberálními demokraciemi Evropy a Spojených států amerických. V kontextu geopolitického vývoje Ruska souvisí se zaměřením na emancipační a modernizační program.⁶⁸

V postkomunistické ruské společnosti vzniká nové třídní dělení. Rodina se stává jedním z hlavních témat nových ideologií, které vznikají za účasti náboženských společností, politických subjektů a médií. Tyto ideologie apelují na tradice, které je třeba obnovit. Neotradicionalismus ve vztahu k genderovým rolím se zakládá na zdánlivě protikladných ideálech rovnoprávnosti a přirozené rozdílnosti pohlaví. Ženy tak nesou odpovědnost za demografickou situaci a naplnění tradičních hodnot. Témata ohrožení tradiční heteronormativní rodiny a významu „přirozeného ženského poslání“ se objevila na úrovni státní politiky v 10. letech 21. století v souvislosti nástupem konzervativního obratu (backlash).⁶⁹

Výzvy k návratu tradičních genderových rolí také zmiňuje S. Ajvazova v článku z roku 1998. V masmédiích 90. let 20. století se problematizuje sovětská forma emancipace a nabízí se tradiční genderová polarizace, tedy odsun žen do sféry sociální reprodukce jako řešení problému společenského postavení žen.⁷⁰

V posledních letech nabírá v mainstreamové kultuře na významu fenomén postfeminismu, který je spojením tradice genderových norem a přijetí některých myšlenek liberálního feminismu. Socioložky S. Salmenniemi a M. Adamson zkoumají ve své studii postfeministické vlivy na příkladech populárně naučných psychologických románů pro ženy. Neoliberalní kapitalismus charakterizujeme jako spojení neoliberální vládní politiky (snahu

⁶⁸ KURFÜRST, J. Příběh ruské geopolitiky: jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. s. 281.

⁶⁹ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие / Е. А. Здравомыслова, А. А. Тёмкина. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. s. 346.

⁷⁰ АЙВАЗОВА С. Г. Гендерная асимметрия российской повседневности // Айвазова С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы). М., РИК Русанова, 1998. s. 2.

o zodpovědný, samostatný subjekt) a logiky rozšíření principů volného trhu do všech sfér. Popularitu tzv. knih pro rozvoj osobnosti můžeme vysvětlit potřebou ideologického obsahu a samotným charakterem těchto textů, které jsou zpravidla přístupné jak finančně tak intelektuálně.⁷¹ Postfeministický přístup k rovnosti jako samozřejmosti se doplňuje o předpoklad autonomie každé osoby a nutnost seberealizace. Další tendencí motivačních knih je práce s neotraditionalistickými myšlenkami o autentických genderových vztazích a feminitě. Prostřednictvím vysvětlení logiky mezilidských vztahů jako tržních manipulací, komodifikace sexuality a prezentace zvýrazněné feminity jako kapitálu, nabízejí autoři a autorky motivačních knih cestu, jak se orientovat v nově vzniklých genderových a třídních hierarchiích. Touto cestou se v postsovětském kulturním prostředí kapitalismus legitimizuje.⁷²

K dalším charakteristikám patří důraz na individualismus a svobodu volby, komodifikace feminity a objektivizace ženy.⁷³ Jako příklady posledního zmíněného trendu lze uvést soutěže krásy populární zejména v 90. letech 20. století⁷⁴ nebo kalendář z roku 2011 pro tehdejšího premiéra Vladimira Putina ilustrovaný fotografiemi studentek Moskevské univerzity zachycených pouze ve spodním prádle.⁷⁵

2.1/ Akademický feminismus v postsovětském Rusku

Za začátek genderových studií v ruské či sovětské vědě se považuje rok 1989, kdy se poprvé objevuje kategorie genderu v článku *Jak řešíme ženskou otázku* (*Как мы решаем женский вопрос*). Autorky A. Posadskaja, N. Rimaševskaja a N. Zacharova kritizují paternalistický charakter realizace sovětské emancipace, a vzhledem k tomu, že článek vyšel v hlavním sovětském politicko-ekonomickém časopisu *Komunist* (*Коммунист*), byl určen pro širokou veřejnost.⁷⁷ Autorky sice nepoužívají termín gender, ale vycházejí z předpokladu, že „takzvané přirozené rozdělení práce mezi muži a ženami má sociální původ“. Dále zdůrazňují, že tento přístup, který nazýváme genderovým, umožní otevřít otázku sociální

⁷¹ SALMENNIEMI S., ADAMSON M. New Heroines of Labour: Domesticating Post-feminism and Neoliberal Capitalism in Russia. In *Sociology*, FEBRUARY 2015, Vol. 49, No. 1. Sage Publications, Ltd. s. 91.

⁷² Tamtéž. s. 101–102.

⁷³ Tamtéž. s. 89.

⁷⁴ PILKINGTON, H. *Gender, generation and identity in contemporary Russia*/edited by Hilary Pilkington. London: Routledge. 1996. s. 33.

⁷⁵ Студентки журфака МГУ разделись ко дню рождения Путина, 6.10.2010. <https://lenta.ru/news/2010/10/06/zhurfak/> staženo 3.2.2021.

⁷⁷ ПОСАДСКАЯ А. И., РИМАШЕВСКАЯ Н. М., ЗАХАРОВА Н. К., Как мы решаем женский вопрос // *Коммунист*, 1989, №. 4. s. 56–65.

nerovnosti a v závěru poukazují na nutnost vzniku akademické disciplíny zabývající se ženskou otázkou.

Za nepřímou odezvu na zmíněný text lze považovat vznik prvního centra genderových studií (*Московский центр гендерных исследований*) v Moskvě v roce 1994. Centrum vzniklo jako iniciativa autorek článku a stalo se důležitým subjektem nezávislého ženského hnutí v 90. letech 20. století.⁷⁸

V následujícím desetiletí vznikla řada odborných publikací a překladů a proběhlo mnoho konferencí. Ruská terminologie vznikla na základě překladů textů angloamerických teoretiků, neboť tento diskurs zastával vedoucí postavení ve světové genderové sociologii.⁷⁹ Institucionalizace genderových studií využívala dvě strategie – autonomizaci a integraci. První spočívá v budování sítí, organizování tematických konferencí, zakládání periodik a samostatných studijních oborů, zatímco pod druhou spadá zařazení diskursu do širších disciplín jako sociologie, historie a psychologie.⁸⁰

Pro genderová studia v 90. letech 20. století byly podle A. Temkiné a E. Zdravomyslové charakteristické dvě paralelní tendence v interpretaci sociálních problémů. První souvisela s organizací zdola a epistemologicky se zakládá na přístupech západní feministické teorie, například na psychoanalytických nebo radikálních přístupech, které jsem zmínila v úvodu. Druhá tendence souvisela s oficiálními ženskými organizacemi, které prosazovaly sociální ochranu, a navazovala na sovětskou tradici psychologie, demografie a sociologie. Pro sovětskou sociologii jsou příznačné zejména hodnotový základ odlišný od společnosti tržní ekonomiky a omezení se na historický materialismus, a to až do 80. let 20. století.⁸¹ V průběhu 90. let 20. století se obě tendence začaly prolínat, ale vzniklá dichotomie mezi západním

⁷⁸ КЛИМЕНКОВА, Т., ЛУНЯКОВА, Л. Московский центр гендерных исследований. Dostupné na <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/mcgi.htm> , staženo 1.2.2021.

⁷⁹ Перекрёстки, №. 1–2/2017: Журнал исследований восточноевропейского Пограничья. s. 26.

⁸⁰ ТЕМКИНА А., ЗДРАВОМЫСЛОВА Е.. Gender Studies in Post-Soviet Society: Western Frames and Cultural Differences. In. *Studies in East European Thought* , Mar., 2003, Vol. 55, No. 1, Gender and Culture Theory in Russia Today (Mar., 2003). Springer. s. 53.

⁸¹ ОСИПОВА Н. Г. Советские ученые в борьбе за конституирование социологической дисциплины // Вестник московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2005. №. 1.

diskurzem na jedné straně a specifickou situací postsovětského Ruska na druhé se zdá být problematická.⁸²

Historička G. Zvereva rozděluje přístup k recepci západní metodologie na tři kategorie. První spočívá v odmítnutí západního diskurzu jakožto cizí a tedy nelegitimní zkušenosti.

Druhý přístup předpokládá zapojení (integraci) a v praxi se často projevuje tím, že „nový pojem verbálně pokrývá známý jev.“ Například literární kritička I. Savkina charakterizuje metodologii své práce jako spojení feministické kritiky a tradiční historicko-typologické analýzy.⁸³ Mimo akademickou sféru lze také pozorovat široké využití teoretických prací v prostředí online aktivismu. Jako příklad lze uvést stránku petrohradského sociálně uměleckého projektu Žebra Evy (*Ребра Евы*), který v rámci osvětové činnosti zveřejňuje příspěvky obsahující úryvky textů převážně západních teoretiček.⁸⁴

Třetí přístup autorka nazývá „cizí jako jiné“ – vztahuje se k diskurzu kriticky a zapojuje koncepty s ohledem na sociokulturní kontext.⁸⁵ Příkladem může být úvodní text E. Gapové a A. Usmanové k *Antologii genderové teorie*.⁸⁶ Předpokládám, že vztah k feministické teorii ovlivňuje nejenom přesnost vybraných analýz, ale i širší okruhy postsovětských humanitních věd.

K problematice specifík postsovětského akademického feminismu se nejednou vyjadřovala genderová teoretička E. Gapova. Zajímá se zejména o třídní otázku. Klíčovým prvkem pro vývoj akademického feminismu byl dle ní zájem privilegované skupiny inteligence o západní humanitní literaturu v 80. letech 20. století, díky čemuž proběhla delegitimizace sovětského komplexu poznatků (знание) a vznikla alternativní akademická struktura. Dalšími předpoklady jsou práce v think tank institucích jako Institut světového dělnického hnutí (*Институт мирового рабочего движения*) nebo Institut Spojených států amerických

⁸² ТЕМКИНА А., ZDRAVOMYSLOVA E. Gender Studies in Post-Soviet Society: Western Frames and Cultural Differences. In. *Studies in East European Thought*, Mar., 2003, Vol. 55, No. 1, Gender and Culture Theory in Russia Today (Mar., 2003). Springer. s. 57.

⁸³ САВКИНА И. Провинциалки русской литературы (женская проза 30-40-х годов XIX века) // *FrauenLiteraturGeschichte. Texte und Materialien zur russischen Frauenliteratur.* /Hgb. von Frank Gopfert. Band 8. Wilhelmshorst, 1998. s.13–20.

⁸⁴ https://vk.com/rebra_evi, staženo 1.2.2021.

⁸⁵ ЗВЕРЕВА Г. И. „Чужое, свое, другое...“: феминистские и гендерные концепты в интеллектуальной культуре постсоветской России// Адам и Ева. Альманах гендерной истории. Под ред. Л.П. Репиной. - № 2. М.: ИВИ РАН, 2001.

⁸⁶ ГАПОВА Е. И., УСМАНОВА, (сост.). Антология гендерной теории. Минск. ПроPILEI, 2000. s. 9 –11.

a Kanady ruské Akademie věd (*Институт Соединенных Штатов Америки и Канады Российской Академии наук*), členství v KSSS či působení v Moskvě nebo Leningradě.⁸⁷ Kategorie genderu umožnila zapojit marginalizovanou zkušenost do sociologické analýzy. Takto popisují svou zkušenost Zdravomyslova a Temkina: „Jako socioložky a feministky jsme si uvědomovaly a stále si uvědomujeme odcizení základních sociologických textů od naší vlastní zkušenosti (viz Dorothy E. Smith), každá z nás zná pocit ‚rozštěpené identity‘ (viz Rose Braidotti), pocítovala odlišnost ženské morálky od mužské (viz Carol Gilligan) a složitost spojení veřejné a soukromé sféry (viz Jean Bethke Elshtain).”⁸⁸

V textu z roku 2000 badatelka Zoja Chotkina nabízí periodizaci vývoje ruského akademického feminismu.⁸⁹ První etapu, která trvá od konce 80. let 20. století do roku 1992, charakterizuje jako období formování a zavádění nového vědeckého paradigmatu. Jak jsem zmiňovala dříve s odkazem na texty Eleny Gapové, v tomto období byly aktivní zejména akademičky z Moskvy a Petrohradu. K zásadním událostem tohoto období patří První mezinárodní konference genderových studií zorganizovaná UNESCO v roce 1990 v Moskvě a První a Druhé nezávislé fórum v Dubně v letech 1991 a 1992. Cílem Prvního fóra bylo navázat kontakty mezi aktivistkami různých regionů a zformování Ženské informační sítě (*Женская Информационная Сеть*) pro organizování spolků a iniciativ v Rusku a řadě dalších postsovětských zemí. Druhé fórum se věnovalo rozpracování strategií, kterými se měly řídit ženské organizace.⁹⁰

Druhé období mezi roky 1993 a 1995 se vyznačuje institucionalizací a zakládáním nových sdružení, například Centra genderových studií v Ivanovu (*Ивановский Центр гендерных исследований*), Karelského centra genderových studií (*Карельский центр гендерных исследований*) a registrací již existujících genderových center. Tomuto procesu napomohl vznik legislativy týkající se veřejných organizací a spolků a aktivní práce západních

⁸⁷ ГАПОВА Е. Классовый вопрос постсоветского феминизма или об отвлечении угнетенных от революционной борьбы // Гендерные исследования. 2006. № 15. s. 149.

⁸⁸ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. (ed.) Как социологи-феминистки мы переживали и переживаем отчужденность социологических текстов основного русла от нашего собственного опыта (см. Д. Смит), каждый из нас знаком с ощущением «расколотой идентичности» (см. Р. Брайдотти), чувствовал отличие женской морали от мужской (см. К. Гиллиган), сложности совмещения дискурсов публичной и приватной сфер (см. Б. Эльштайн). Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000. s. 25.

⁸⁹ ХОТКИНА З. Гендерным исследованиям в России — десять лет. Общественные науки и современность. 2000, № 4. s 21–26.

⁹⁰ Материалы Второго Независимого Женского Форума г. Дубна, 27–29 ноября 1992 года, М., МЦГИ, ИСЭПН РАН, 1993. dostupné na <http://www.a-z.ru/women/texts/forumr.htm>, staženo 10.5.2021.

fondů, které jsem zmínila výše. V roce 1995 se delegace z Ruské federace zúčastnila čtvrté světové konference OSN o ženách v Pekingu a na základě strategií schválených na této konferenci zavedlo v roce 1996 Ministerstvo vzdělávání Ruské federace studijní program Ženská studia (*Феминология*) na některých vysokých školách. Politoložka Jelena Kočkina charakterizuje vztah mezi tímto studijním programem a nezávislými genderovými studiemi jako první významný politický milník v bývalém SSSR. Zatímco genderová studia kritizovala diskriminaci ve všech sférách společenského života, teoretici ženských studií se omezovali na konstatování rozdílnosti na základě pohlaví a vyhýbali se kritice mocenských vztahů. Hlavním problémem druhého období byla podle autorky nízká spolupráce badatelů různých center.⁹¹

Třetí období v letech 1996 až 1998 Chotkina nazývá obdobím konsolidačním. Během těchto dvou let vznikla interakce formou letních škol. Moskevské centrum genderových studií za podpory Fordovy nadace organizovalo několik prvních letních škol (*Российские летние школы по женским и гендерным исследованиям*). Charkovské centrum realizovalo až do roku 2009 v Jaltě letní školy zaměřené na spolupráci badatelů a badatelek z prostoru bývalého SSSR a začalo vydávat tematický časopis *Genderová studia* (*Гендерные исследования*). Kolem zmíněných center vznikla síť badatelek a aktivistek.⁹²

Čtvrté období začíná rokem 1998 a svým trváním přesahuje i dobu vzniku citované periodizace, tedy rok 2000. Pro toto období je typická aktivizace práce zaměřené na legitimizaci a popularizaci genderového vzdělávání. V této době také proběhly politické změny v podobě obratu směrem ke konzervativismu, na které upozorňují badatelky a aktivistky a které zmiňují na počátku kapitoly.

2.2/ Organizování žen v současném Rusku

Zatímco předrevoluční ženské hnutí mělo tendence k institucionalizaci v dobročinných a politických organizacích, pro postsovětský aktivismus jsou typické zejména neziskové nevládní organizace. Nevládní neziskovou organizací rozumíme sdružení, které bylo založeno za jiným účelem než podnikání a není řízeno státem.⁹³ Taková právní forma umožňuje zajištění

⁹¹ КОЧКИНА Е. Систематизированные наброски «Гендерные исследования в России: от фрагментов к критическому переосмыслению политических стратегий». *Гендерные исследования*. 2007. № 15. s. 93–100.

⁹² Tamtéž. s. 100–110.

⁹³ РЕКТОŘÍК, J. Organizace neziskového sektoru: základy ekonomiky, teorie a řízení. 2., aktualiz. vyd. Praha: Ekopress, 2007. s. 26.

finančních zdrojů pro danou aktivitu. Pro ruské prostředí se staly vzorem neziskové organizace sloužící jako platforma pro občanskou společnost ve Spojených státech amerických.

Podle studie⁹⁴ z roku 1998 bylo v letech 1990 až 1997 v Rusku celkem zaregistrováno kolem 600 ženských organizací, jedná se tedy o 0,5 % všech neziskových organizací v Rusku ve sledovaném období. Nejvíce vznikaly v letech 1990 a 1994, což vypovídá o jisté přípravné aktivitě občanské společnosti během období perestrojky. Centry ženských organizací se stávaly Moskva a Petrohrad.

Zmíněná studie zpracovávala celkem 447 organizací. Většina ženských skupin se zaměřovala na dodržování lidských práv, poskytování sociálního a právního poradenství, přípravě návrhů legislativních norem a genderových expertíz. Některé skupiny se zabývaly specifickými otázkami jako reprodukční právo nebo problémy souvisejícími s povinnou vojenskou službou. Značnou část aktivity sledovaných organizací tvořila osvětová činnost, zejména ve formě veřejných diskusí, konferencí či přípravy kurzů a programů genderových studií. Podle autorek studie měly popsané formy aktivismu potenciál pro udržení rozvoje hnutí. Některé skupiny, asi 14%, se věnovaly charitativní činnosti zaměřené na řešení zhoršené finanční situace samoživitelek a rodin obecně, a stejný poměr organizací usiloval o poskytnutí podpory aktivitě žen v podnikání. Pouze zlomek organizací, asi kolem 3%, se hlásil k feminizmu, což autorky přičítají negativnímu postoji mainstreamových médií. K feministickým hodnotám se však hlásil mnohem větší počet organizací. K dalším tendencím, které lze identifikovat na základě dané studie, patří nízký zájem o tradiční politickou aktivitu v podobě účasti ve volbách či lobbování.

Řada organizací se zajímala o širší spektrum otázek a bylo možné je označit za sítě. Mezi takové lze zařadit například Svaz žen Ruska (*Союз женщин России*), Hnutí žen Ruska (*Движение женщин России*), Asociace nezávislých ženských sdružení (*Ассоциация независимых женских объединений*), Konsorcium ženských nevládních sdružení (*Консорциум женских неправительственных объединений*) nebo Nezávislé ženské fórum

⁹⁴ АБУБИКИРОВА Н. И., КЛИМЕНКОВА Т. А., КОЧКИНА Е.В., РЕГЕНТОВА М. А. Женские организации в России сегодня. Справочник "Женские неправительственные организации России и СНГ". М., Эслан. 1998.

(*Независимый женский форум*).⁹⁵ Jedním z úkolů, který měly bezpochyby všechny organizace řešit, bylo zvýšení povědomí o skutečnosti systémové diskriminace žen.

Ženy byly přesvědčené o existenci rovnoprávnosti pohlaví propagované v oficiálních médiích a nespojovaly své osobní negativní zkušenosti, které se objevily zejména v souvislosti s ekonomickou krizí, se systémovými problémy diskriminace. Otázkám osvěty podle vzoru západních skupin „zvýšení povědomí“ se věnovaly skupiny jako moskevský Ženský klub Přetváření (*Преображение*)⁹⁶ nebo Svaz žen Ruska.

Sara Henderson analyzuje financování organizací ze strany zahraničních fondů. Hlavním zdrojem podpory byla Agentura Spojených států amerických pro mezinárodní rozvoj (*USAID*), dále pak Fond Eurasie (*The Eurasia Foundation*), Nadace George Sorose (*Open Society Foundations*) a *United Way International*. Kromě sdružení ženského hnutí byly pomocí grantů financovány i organizace řešící lidskoprávní a environmentální otázky. V průběhu 90. let 20. století se seznam nadací rozšířil o *World Learning*, *Civic Initiatives Program* nebo Fordovu nadaci. Finanční podpora fondů byla klíčová pro většinu organizací, další prostředky poskytovaly orgány místní správy a federální vlády, avšak ty pouze minimálně.⁹⁷

Podle autorky studie zaměřené na ženské nevládní organizace⁹⁸ lze zařadit k výzvám a problémům těchto organizací především snahu mnohých skupin vymezit se vůči feminismu. V době psaní zmíněné studie se však o takové převažující tendenci již hovořit nedá. Studie dále zmiňuje slabou společenskou podporu politických reforem založených na mezinárodních smlouvách jako Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen (1979), Vídeňská deklarace a akční program (1993) nebo Pekingská akční platforma (1995). Příčinou této slabé společenské podpory nevládních organizací se jeví jejich zaměřenost na politické reformy – v situaci, kdy většina občanek a občanů nepřipouští fakt systémové diskriminace, působí prosazovaná legislativa jako změny vnucené shora.

⁹⁵ АБУБИКИРОВА Н. И., КЛИМЕНКОВА Т. А., КОЧКИНА Е.В., РЕГЕНТОВА М. А. Женские организации в России сегодня . Справочник "Женские неправительственные организации России и СНГ". М., Эслан, 1998.

⁹⁶ <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/preobr.htm>, staženo 30.5.2021

⁹⁷ HENDERSON S. Importing Civil Society: Foreign Aid and the Women's Movement in Russia. In. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2000.

⁹⁸ ФЕДОРОВА Л. Н. Проблемы женских неправительственных организаций России в трансформирующемся обществе. *Преображение (Русский феминистский журнал)*, 1996, №. 4. s. 35–45.

V části monografie *Ruské ženy v labyrintu rovnoprávnosti* (*Русские женщины в лабиринте равноправия*) z roku 1998 se Světlana Ajvazova pokouší o typologickou charakteristiku tehdejšího ženského hnutí.⁹⁹ Na podzim roku 1993 v době před parlamentními volbami se ženské hnutí v zemi rozdělilo do třech větších bloků. Jeden byl organizován kolem Svazu žen Ruska, druhý tvořily organizace sdružené v Lize žen a třetím byly aktivistky dvou nezávislých ženských fór. Každý z těchto spolků hodnotil své perspektivy v nadcházející volební kampani jiným způsobem, a proto zvolil odlišné volební strategie.

Nezávislé ženské fórum se rozhodlo podpořit několik volebních sdružení, včetně bloku Jabloko. Liga žen zahájila jednání o zařazení svých kandidátek na listinu spolku Vlast (*Отечество*) na principech paritního zastoupení. Svaz žen Ruska vyzval řadu ženských organizací, aby vytvořily koalici a vstoupily do voleb jako nezávislé ženské politické hnutí s názvem Ženy Ruska. V prosinci roku 1993 šly ženy poprvé v historii země k volbám jako nezávislá společenská a politická síla. Tato skutečnost mimo jiné odhalila i fakt genderového zabarvení moci, která působila dojmem moci neutrální a univerzální, ale ve své podstatě zůstávala mužskou. Ženy Ruska získaly 8,13 % hlasů odevzdaných pro stranické kandidátní listiny a s tím i možnost vytvořit vlastní frakci ve Státní dumě.

Dle názoru Ajvazové sdružení svými hesly sice vyjadřovalo ambice reorganizovat genderové vztahy, avšak toto téma nebylo důvodem úspěchu. Hnutí se prosadilo spíše kvůli tomu, že ve společenském vědomí bylo spojováno s pozitivně vnímaným stereotypem pečující ženy a matky. Parlamentní frakce, která vznikla v důsledku tohoto úspěchu, zahájila svou činnost ve Státní dumě s krajně rozporuplnými programovými postoji. Na jedné straně frakce hovořila o ochraně práv žen jako o nedílné součásti lidských práv, na druhou stranu však také zdůrazňovala témata a zcela tradicionalistické ženské archetypy mateřské péče, milosrdenství a soucítu.

Právě tento důraz na archetyp milosrdenství žen se nakonec frakci Ženy Ruska nevyplatil. V době vypuknutí čečenské krize společenská atmosféra kladla na Ženy Ruska větší očekávání, než na ostatní parlamentní frakce. Očekával se od nich zoufalý „mateřský“ protest či jakýsi neobvyklý čin, který by mohl válku zastavit. Ženy Ruska však takové prostředky

⁹⁹ АЙВАЗОВА С. Г. Независимое женское движение: попытка типологической характеристики // Айвазова С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы). М., РИК Русанова, 1998. с. 118–132.

k dispozici neměly. V následujících parlamentních volbách roku 1995 se do Státní dumy již Ženy Ruska nedostaly, ačkoli za rozpoutání bojů v Čečensku hnutí neneslo odpovědnost.

Hnutí Ruské ženy se považovalo za centristické, což jej nutně vedlo k rozporuplným a nejasným ideologickým stanoviskům. Podílelo se na tvorbě zákonů o Ústavním soudu a ombudsmanovi, které měly jako jednu z priorit reflektovat ochranu práv žen a dětí. Frakce se také pokusila vypracovat obecnou legislativní koncepci, která by zajistila státní politiku rovných práv a příležitostí pro ženy a muže, a kterou dokončila Státní дума v následujícím volebním období již bez účasti Ruských žen. Za součást politického úsilí hnutí lze považovat i iniciativu k ratifikaci Úmluvy č. 156 o rovném zacházení a rovných příležitostech pro pracující muže a ženy, kterou se nakonec rovněž podařilo prosadit v dalším volebním období Státní dumy.

Celkem se frakce podílela na 209 z 325 zákonů schválených v té době. Za nepřímý vliv na politickou situaci lze také považovat fakt, že ze všech kandidátů v následujícím volebním roce 14 % tvořily ženy, tedy dvakrát více než v roce 1993.

Ajvazova dále zdůrazňuje rysy ženského aktivismu 90. let 20. století. První z nich spočívá v tom, že hnutí funguje na základě ústavních norem zaručujících rovná práva, svobody a příležitosti žen a mužů ve veřejném a soukromém životě, na jejichž přijetí se samo podílelo.

Další specifíkem je, že ženské hnutí se rozvíjelo v novém společenském prostoru – v rozsáhlém „třetím sektoru“, mezi dalšími veřejnými a neziskovými organizacemi, které vznikaly souběžně a vytvářely horizontální struktury a vazby, které měly časem získat vlastnosti občanské společnosti. Proto všechny organizace tohoto typu fungují především jako „školy“, které učí základům občanství – demokratické účasti na životě země.

Třetím charakteristickým rysem je jejich orientace na aktivní spolupráci se státními strukturami, a to jak na federální, tak na místní úrovni, snaha přimět je k obnově a sladění jejich zájmů se zájmy „třetího sektoru“. Tento rys odlišuje ženské hnutí od jiných paralelních iniciativ.

Ruské ženské hnutí se orientuje na negativní sociální projekt, který se rozvíjí pod vlivem konzervativních společenských tendencí. Zjednodušeně řečeno se jedná o snahu „zachovat, ochránit, přežít“, tedy najít způsoby, jak alespoň udržet současný stav, zabránit zhoršování situace a vyhnout se nejhorsímu, nikoli vytvořit nový sociální řád.

Charakteristickým je také častý nesoulad každodenního vnitřního života ženských organizací s jejich vlastními ideály a hodnotami, což se odráží v tom, že nejlivnější ženské organizace v Rusku často trpí nedostatkem vnitřní demokracie a neodpovídají myšlenkám horizontálního uspořádání.

Další problém souvisí s tím, že činnost ženských organizací, stejně jako činnost mnoha dalších sdružení „třetího sektoru“, není v centru zájmu a pozornosti médií. Média nepropagují cíle a úspěchy ženských nevládních organizací ani jejich hodnoty a normy. To vážně komplikuje jak dialog těchto sdružení se společností, tak jejich dialog se státem, a snižuje jejich šance na získání podpory veřejnosti. Možná právě proto se ženské organizace snaží vytvořit vlastní informační prostor a k tomuto účelu využívají počítačové sítě. Vývoj informačních technologií v posledních letech poskytl nové příležitosti k organizování a rozšiřování dosahu různých skupin. Sociální média umožňují rychlou komunikaci, vytvoření informačních sítí a vznášení lokálních témat do transnacionálního prostředí. V důsledku používání internetu a alternativních komunikačních kanálů také vznikají nové typy online protestu. Online aktivismus můžeme definovat jako politicky motivované akce spoléhající na internet, které spočívají zejména v rozšiřování povědomí a v mobilizaci.¹⁰⁰

S. Ajvazova nazývá rozvoj ženských iniciativ jedním ze znaků pomalé a skryté demokratizace ruské společnosti. Nicméně neotraditionalistické tendence vládní politiky v 10. letech 21. století lze označit za konzervativní obrat (backlash).¹⁰¹

Na základě citovaného textu tedy shrnuji jisté tendence vývoje ženských nevládních organizací v Rusku. Organizace, které vznikaly v 90. letech 20. století, byly ovlivněny podmínkami fungování nevládních organizací, vládní politikou a zahraniční finanční pomocí. Některé legislativní změny nutně omezily činnosti nezávislých organizací.

Například federální zákon O změnách některých legislativních aktů RF (*О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации*), který byl schválen v roce 2006, zavádí řadu nových požadavků pro veřejná sdružení, neziskové organizace a zahraniční nevládní neziskové organizace, omezuje okruh osob, které mohou

¹⁰⁰ KOLÁŘOVÁ, M. Protest proti globalizaci: gender a feministická kritika. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Gender sondy. s. 43–44.

¹⁰¹ ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие / Е. А. Здравомыслова, А. А. Тёмкина. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. s. 347.

v Ruské federaci zakládat a financovat organizace, rozšiřuje důvody pro odmítnutí registrace organizace a posiluje kontrolní pravomoci státu vůči organizacím.¹⁰³

V roce 2012 byl také schválen federální zákon O změnách některých legislativních aktů Ruské federace týkajících se regulace činnosti neziskových organizací plnících funkci zahraničního agenta (*О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента*). Zákon zavádí dva nové klíčové pojmy – zahraniční agent a politická činnost neziskových organizací. Podle tohoto zákona se status zahraničního agenta přiznává ruským neziskovým organizacím, které se v Rusku zabývají „politickou činností“ a které dostávají „peněžní prostředky a jiný majetek od zahraničních subjektů“.¹⁰⁴ Tyto změny značně omezily fungování neziskových organizací. V následujících letech se seznam zahraničních agentů v RF vedený Ministerstvem spravedlnosti rozšířil o masmédiá a fyzické osoby. Lze předpokládat, že v podmínkách soupeření o vládní granty budou ženská sdružení sotva schopné vyvinout solidární síť pro spolupráci.

V nultých letech 21. století však s postupným konzervativním obratem začalo docházet k proměně některých starých ženských organizací a ke vzniku nových pseudofeministických iniciativ, které genderovou agendu využívaly pouze k posílení tradicionalistického diskurzu o úloze žen v rodině a jejich významu pro vlast a národ. Například zmíněná organizace Svaz žen Ruska, kterou od roku 2006 vede členka strany moci Jednotné Rusko (*Единая Россия*) E. F. Lachova známá pro své homofobní¹⁰⁵ a konzervativní¹⁰⁶ výroky, získává status státní organizace.

¹⁰³ Федеральный закон от 10 января 2006 г. N 18-ФЗ О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации. Российская газета - Федеральный выпуск № 0(3972). 17.1.2006. Dostupné na <https://rg.ru/2006/01/17/nko-poryadok-dok.html>. staženo 30.5.2021.

¹⁰⁴ Федеральный закон от 20 июля 2012 г. N 121-ФЗ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента. Российская газета - Федеральный выпуск № 166(5839). 23.7.2012. Dostupné na <https://rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html>. staženo 30.5.2021.

¹⁰⁵ «Мы против этих «розовых» и «голубых»». Глава Союза женщин России приравняла радугу к свастике. МБХ медиа. 4.07.2020. Dostupné na <https://mbk-news.appspot.com/byvaet/my-protiv-etix-rozovyx-i-golubyx/> staženo 1. 6. 2021.

¹⁰⁶ В «Союзе женщин России» призвали приучать девочек к семейной жизни со школы, чтобы их не считали «старородками». Говорит Москва. 4.6.2020. Dostupné na <https://govoritmoskva.ru/news/236065/> staženo 1. 6. 2021.

Při analýze genderové politiky v Ruské federaci v 10. letech 21. století se badatelé shodují na tom, že je zaměřena spíše na demografické problémy, má pronatalistický charakter a nesměřuje ke stimulaci politické aktivity žen.

Podle historičky Olgy Chasbulatové se projevíly pozitivní faktory, jako vysoká úroveň vzdělanosti ruských žen mladší generace a jejich aktivní pozice při řešení nejrůznějších společenských, profesních a osobních problémů, které se staly účinnými pro rozvoj ženského hnutí.¹⁰⁷ Je ale třeba poznamenat, že politická aktivita žen v Ruské federaci zůstává obecně nízká. V době od druhého volebního období Státní Dumy (1995–2000) až do sedmého volebního období (2016–2021) se poměr poslankyň pohyboval v rozmezí od 10,2 % do 15,9 %. Zastoupení žen ve vedení politických stran, výkonných a zastupitelských orgánů většiny ruských regionů je stále zanedbatelné. Národní akční strategie pro ženy na období 2017–2022 uvádí, že „nehledě na širokou účast ve volebních kampaních (ženy pracují ve volebních komisích, účastní se voleb jako pozorovatelky, jsou zařazeny na volební seznamy politických stran) je zastoupení žen v zákonodárné moci stále nízké.“¹⁰⁸ Dále se uvádí, že vládní podpory se dostane spolkům, které se snaží o „posílení rodinných základů a podporu mateřství a prosazování schopných a kompetentních žen do všech složek a úrovní státní správy.“ Domnívám se, že zmíněná formulace výstižně odráží autoritářské prosazování neotradicionalismu v kontextu represí vůči politické opozici v dnešním Rusku.

Podle studie z roku 2017¹⁰⁹, která na základě informace Ministerstva spravedlnosti a Eurazijského ženského spolku (*Евразийское женское сообщество*) typologicky zpracovává celkem 3447 nevládních neziskových organizací, jsou v současném Rusku ženy zastoupeny ve sféře občanského aktivismu mnohem více než muži. Autorka studie Anna Bukina hovoří o situaci, „kdy ženské nevládní organizace, které se ujaly ochrany individuálních zájmů před státem, jsou jedním z nejsilnějších nástrojů společenského řízení a ovlivňování státní moci.“¹¹⁰

¹⁰⁷ ХАСБУЛАТОВА О. Женское движение в современной России. Женщина в российском обществе. Иваново: Иван.гос.ун-т, 2019. № 3. с. 18.

¹⁰⁸ Распоряжение Правительства РФ № 410-р от 8 марта 2017 г. «Об утверждении Национальной стратегии действий в интересах женщин на 2017-2022 годы» с.7 Dostupné na <https://mintrud.gov.ru/ministry/programms/8/5>. staženo 14. 6. 2021 .

¹⁰⁹ БУКИНА А. А. Женские некоммерческие организации современной России: опыт классификации // Право и современные государства. 2017. №4. с. 25–38.

¹¹⁰ „В современной политической реальности сложилась ситуация, в которой именно женские общественные организации, взявшие на себя защиту интересов индивидуумов перед государством,

Podle povahy činnosti a svých cílových skupin jsou organizace rozdělené do několika kategorií. Analýza zjistila, že největší počet tvoří sdružení rodičů (799 neziskových organizací), charitativní organizace (592) a náboženské organizace (372). Nejméně je ženských vzdělávacích organizací (36 neziskových organizací), spolků založených na národnostním základě (32) a organizací aktivních v oblasti kultury (13). Nejvíce ženských organizací sídlí v Moskvě (659), nejméně pak v Čukotském autonomním okruhu (2).

V souvislosti s citovanou studií je třeba zmínit její nedostatek spočívající v tom, že opomíjí organizace, které se orientují na rehabilitaci přeživších a prevenci genderově podmíněného násilí včetně domácího násilí. Na základě textů feministických aktivistických skupin a sociologické práce *Ни закона, ни справедливости: Насилие в отношении женщин в России* z roku 2010¹¹¹ usuzují, že jde o závažný problém ruské společnosti.

Jak vyplývá z výše citovaných textů, největší počet ženských organizací, které fungují ve všech regionech Ruské federace, se zabývá sociální podporou mateřství. Jde zejména o právní, finanční a sociální pomoc rodin s více dětmi, samoživitelek, nízkopříjmových osob, apod. Jako nejvýznamnější se uvádí Svaz matek Ruska (*Союз матерей России*), hnutí Matky Ruska (*Матери России*) nebo Výbor matek vojáků Ruska (*Комитет солдатских матерей России*).¹¹²

Domnívám se, že zmíněné organizace se distancují od feminismu a podporují státní genderovou politiku. Kupříkladu organizace Svaz matek (*Союз матерей*) v rámci své činnosti aktivně podporuje dosažení cíle dosažení kvocientu porodnosti 1,7 dítěte na jednu ženu k roku 2024 a Výbor matek vojáků Ruska nijak nekritizuje samotný fakt povinné vojenské služby.

Zatímco Anna Bukina se nevěnuje některým feministickým iniciativám jako Žebra Evy (*Ребра Евы*) nebo Ruské feministické sdružení ONA (*Российское феминистское объединение «ОНА»*) vzhledem k jejich neformálnímu statusu, Olga Chasbulatova kritizuje poslední zmíněnou organizaci a další podobné iniciativy za to, že „posouvají problematiku překonání genderové asymetrie do oblasti psychologie a tím podporují postoj k feminismu jako

являются одним из самых мощных инструментов социального управления и влияния на государственную власть“ (БУКИНА А. А. Женские некоммерческие организации современной России: опыт классификации. Право и современные государства. 2017. № 4. s. 26).

¹¹¹ ПИСКЛАКОВАЯ - ПАРКЕР М., СИНЕЛЬНИКОВ А. (ed.) Ни закона, ни справедливости: Насилие в отношении женщин в России. М.: Эслан, 2010. s. 13.

¹¹² ХАСБУЛАТОВА О. Женское движение в современной России. Женщина в российском обществе. Иваново: Иван.гос.ун-т, 2019. № 3. s. 20.

k vykonstruovanému fenoménu.¹¹³ Vzhledem k tomu, že samy členky sdružení ONA vytýkají současnému ženskému hnutí elitářský přístup k zapojení do komunity, nedostatek praktické činnosti a slabou spolupráci,¹¹⁴ nemohu sdílet názor Olgy Chasbulatové. Platforma ONA vznikla za účelem organizace zdola a program obsahuje možnosti řešení jednotlivých problémů na všech úrovních – usiluje například o kriminalizaci domácího násilí, přijetí zákona umožňujícího sankcionovat nerovné mzdové ohodnocení a povolení stejnopohlavních manželství. Nelze se tedy ztotožnit s názorem, že sdružení nenabízí praktická řešení.

Nedostatky současného hnutí shrnuje autorka článku z roku 2015 Tatjana Koroljova.¹¹⁵ Uvádí neschopnost aktivistek obhajovat svá práva kvůli špatné orientaci v legislativním systému, což je jistě legitimní námitka, nicméně je potřeba brát ohled na nepřehlednost ruského právního řádu a zneužívání práva ze strany veřejné moci. Koroljova dále kritizuje homogenní sociální původ členek hnutí, roztržštěnost a elitářský charakter hnutí. Potvrzují to i členky sdružení ONA, jak jsem zmínila výše, a Elena Gapova v textu o třídní otázce postsovětského feminismu. Podle ní „ženy postsocialistického regionu neakceptují politický liberalismus práv, který se nestaví proti ekonomické nerovnosti, ale předpokládá jisté reformy, které však pravděpodobně nemohou uspět vzhledem k tomu, že ženy nemají moc jako skupina.“¹¹⁶

Problematikou institucionalizace současných protestních hnutí (kupříkladu podle J.Holloway) v této práci se blíže nezabývám, nicméně fakt inkorporace nezávislých organizací do státní struktury nelze opomenout. Příkladem je již zmíněná organizace Svaz žen Ruska, která je v dnešní době úzce spojená se státem.

¹¹³ ХАСБУЛАТОВА О. Женское движение в современной России. Женщина в российском обществе. Иваново: Иван.гос.ун-т, 2019. № 3. s. 21.

¹¹⁴ <https://ona.org.ru/herstory> staženo 4.1.2021.

¹¹⁵ КОРОЛЕВА, Т.А. Особенности современного политического движения женщин. Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. 2015. №3 (31). s. 78.

¹¹⁶ ГАПОВА Е. Классовый вопрос постсоветского феминизма или об отвлечении угнетенных от революционной борьбы. Гендерные исследования. 2006. № 15. s. 162.

3/ Analýza programových textů vybraných sdružení

Cílem této kapitoly je podrobně prozkoumat některé vybrané spolky, které již byly zmíněny v předchozích kapitolách. Svoji analýzu zaměřím na tyto tři organizace: Ruské feministické sdružení Ona, Školu feminizmu a Svaz žen Ruska. Má volba těchto organizací je motivována snahou o vytvoření širokého náhledu, neboť tyto organizace reprezentují různorodé politické pozice. Liší se také svým statusem, strukturou a geografickou polohou svého působení. Hlavním společným rysem těchto iniciativ je kromě jejich příslušnosti k širokému fenoménu současného ženského hnutí i skutečnost, že všechny působí v současném Rusku. Zatímco na počátku 21. století v Rusku existovaly dva konkurenční diskurzy, které veřejně interpretovaly a hodnotily sexualitu, tedy diskurz liberální, v němž byla sexualita vnímána jako předmět osvěty spolu se zmírněním sexuálních norem, a diskurz konzervativní, založený na reprodukci „tradičních“ genderových identit, nyní jednoznačně převládá ten druhý. Podle Valerie Sperling feminismus představuje značnou hrozbu pro legitimizační strategie založené na genderových normách, které v současném Rusku používá jak režim, tak opozice.¹¹⁷

Při komparativní analýze se zaměřím na strategie, které nabízejí jednotlivé iniciativy pro dosažení genderové rovnosti, a jejich pravděpodobná ideologická východiska. Popis výše uvedených skupin, okolnosti jejich vzniku, jejich struktura a politický vliv umožní následující interpretaci programových dokumentů.

Sdružení RFO ONA vzniklo jako koalice nezávislých aktivistických projektů v roce 2014. Tento název je zkratkou sloganu *Zastavme nespravedlnost, nerovnost, násilí a agresi* (Остановим Несправедливость, Неравенство, Насилие и Агрессию) a heslo sdružení zní *Feminismus je pro všechny* (Феминизм для всех!), což odkazuje k významné práci bell hooks *Feminism is for everybody*. Cílem RFO ONA je mobilizace účastnic bez ohledu na jejich dílčí ideologické neshody. Sdružení je orientováno na širokou veřejnost, proto pracuje se zjednodušenou terminologií a usiluje o pozitivní podání programu.¹¹⁸ V roce 2016 byl pro koordinaci aktivistek spuštěn projekt *Feministické Rusko* (Феминистская Россия). Projekt slouží také jako platforma pro založení politické strany, tvorbu a zpřístupnění jejího programu. Pro registraci a založení strany je nutné mít 500 členů/členek z poloviny subjektů RF (tedy mít

¹¹⁷ SPERLING, V. *Sex, politics, and Putin: political legitimacy in Russia*. New York: Oxford University Press, 2014. *Oxford studies in culture and politics*. s. 223.

¹¹⁸ <https://ona.org.ru/who-are-we>, staženo 4.1.2021.

základní organizaci alespoň ve 43 regionech), avšak v době psaní této práce obsahuje otevřený dokument platformy pouze 30 jmen.¹¹⁹

Vnitřní struktura RFO ONA kombinuje prvky horizontálního, horizontálně-vertikálního a síťového organizování. Podle členek sdružení umožňuje koordinaci a dostatečnou autonomii všech základních členských organizací (tj. regionálních jednotek, tematických projektů a iniciativ) demokratický centrismus. Pravidla uspořádání na spodní úrovni určují jednotlivé skupiny podle sebe. Dílčí cíle se realizují především přes projektové a iniciativní skupiny. Ty projektové se věnují například vývoji webových stránek, tvorbě podcastů, koordinaci právního poradenství či pořádání kurzů sebeobrany. Iniciativní skupiny pracují na realizaci politického programu. Mechanismus rozhodování RFO ONA je založen na principech všeobecného demokratického hlasování. Jde tedy buď o většinové rozhodování (může mít různé kvórum, tj. kvantitativní podmínku pro platnost, například nadpoloviční, dvoutřetinové apod.), anebo konsensuální rozhodování, pokud to dovolí okolnosti. O dílčích otázkách rozhoduje Federální výbor sdružení (Федеральный Совет объединения). Ten se skládá z členek, které působí v regionálních jednotkách, iniciativách či stálých projektech a byly zvolené. Financování sdružení se realizuje formou dobrovolných příspěvků a možnost fixního členského příspěvku nepřipadá v úvahu.¹²⁰

Základní politický program sdružení RFO ONA a platformy Ruské feministické strany je výsledkem online konference, pořádané v roce 2015. Text obsahuje jedenáct kapitol a poslední úpravy byly provedeny v lednu 2020.

Předpokládám, že legislativní návrhy jsou sestavené na základě standardů Evropské unie s ohledem na současné federální zákony RF. To znamená, že řada navrhovaných úprav je součástí zákonů většiny evropských států. Toto tvrzení opírám o komparativní analýzu vybraných částí citovaného dokumentu a Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020, kterou vydal Úřad vlády v roce 2014. Oba dokumenty vnímají společenskou nerovnost mužů a žen jako závažný problém, který vyžaduje legislativní změny napříč institucemi. Mezi jejich styčné body patří například odstranění genderové nerovnosti ve vzdělávání, rovné odměňování práce a prevence sexuálního obtěžování. Česká vládní strategie prosazuje „zavádění cílených programů ke zmírňování genderové segregace ve vzdělávacím

¹¹⁹ <https://femrussia.ru/party>, staženo 4.1.2021.

¹²⁰ <https://ona.org.ru/who-are-we>, staženo 4.1.2021.

systému“.¹²¹ Podobně navrhuje RFO ONA „zákaz genderové segregace předmětů ve školách“.¹²² Dále usiluje vládní strategie o „dodržování právních předpisů v oblasti stejného odměňování za stejnou práci nebo za práci stejné hodnoty,“¹²³ a Program RFO ONA chce „aktivně snižovat genderově podmíněný rozdíl v odměně za stejnou práci ve státním a soukromém sektoru ekonomiky“.¹²⁴ Zároveň se Program RFO ONA dožaduje „zrušení seznamu profesí a povolání, zakázaných ženám“.¹²⁵ Jelikož ale v České legislativě není ukotven zákaz vykonávání povolání na základě genderu, obsahuje Strategie pouze doporučení pro „podpor[u] genderově nestereotypních zaměstnání a odborností pro muže i ženy“¹²⁶ a pracuje tedy v tomto ohledu spíše s kulturním vnímáním. Rozdíl v existujících zákonech dvou zemí reflektuje i následující příklad. Vládní strategie si stanoví specifický cíl „Monitorování a prevence obtěžování a sexuálního obtěžování na pracovišti.“¹²⁷ Problematika sexuálního obtěžování byla v České republice v oblasti pracovně-právních vztahů výslovně upravena na základě novely č. 46/2004 Sb. zákoníku práce č. 65/1965 Sb. Roku 2007 vstoupil v účinnost nový zákoník práce č. 262/2006 Sb., který antidiskriminační zákonnou úpravu přejal a nadále rozšířil odkazem na tzv. antidiskriminační zákon č. 198/2009 Sb. Program RFO ONA oproti tomu navrhuje přijetí nového federálního zákona proti sexuálnímu obtěžování, jehož působnost by neměla být omezena pouze na pracoviště, ale zahrnovala by i širší veřejný prostor.¹²⁸

¹²¹ Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 –2020. s. 19, dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/vladni-strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-126186/>, staženo 1. 7. 2021.

¹²² «Ввести запрет на гендерное разделение предметов в школах.» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#=_; staženo 1. 7. 2021.

¹²³ Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 –2020. s. 15, dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/vladni-strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-126186/>, staženo 1. 7. 2021.

¹²⁴ «Активно искоренять гендерный разрыв в оплате равного труда в государственном и частном секторах экономики.» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#=_; staženo 1. 7. 2021.

¹²⁵ «Отменить список профессий и работ, запрещённых для женщин.» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#=_; staženo 1. 7. 2021.

¹²⁶ Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 –2020. s. 15, dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/vladni-strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-126186/>, staženo 1. 7. 2021.

¹²⁷ Tamtéž. s. 16.

¹²⁸ https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#=_; staženo 1. 7. 2021.

Významná část Programu tvoří návrhy, které odrážejí nedostatky legislativního systému Ruské federace z hlediska lidských práv. Mezi takové požadavky řadím návrhy na kriminalizaci domácího násilí, federální zákon proti obchodování s lidmi se zaměřením na sexuální zneužívání, zrušení všech zákonů, které diskriminují LGBTIQ osoby, dekriminlizace poskytování sexuálních služeb a kriminalizace využití těchto služeb a kuplířství.¹²⁹

Část požadavků, jako je zajištění zdravotnické péče bez ohledu na místo trvalého bydliště, zřízení ombudsmana pro práva žen a zavedení kvót do státních, politických a veřejných organizací, předpokládá zásah do chodu státní správy. Další požadavky, jako je povolení stejnopohlavních manželství či možnost pro ženy být duchovními ve všech náboženských organizacích,¹³⁰ obnáší změny kulturní. Pro pochopení, proč zařazují poslední dva návrhy do této kategorie, přiblížím sociokulturní kontext současného Ruska. Jak uvádí Christa Wichterich ve své esejí *Sexuální a reprodukční práva*, pravicová antifeministická a anti-LGBTIQ hnutí, která jsou na vzestupu ve střední a východní Evropě, úzce spolupracují s náboženskými skupinami. Konkrétně v Rusku jsou tato hnutí spojená s Ruskou pravoslavnou církví a Putinovou vládou.¹³¹ Podle Valerie Sperling je homofobie jedním z nástrojů propagandy, které používá Putinův režim pro svoji legitimizaci. Přestože většinová společnost zůstává vůči diskriminaci na základě sexuální orientace zpravidla lhostejná, ruským feministkám tato problematika není cizí.¹³² Poslední tvrzení ilustruje právě ten fakt, že odstranění diskriminačních zákonů je součástí Programu RFO ONA. Obavy z narušení církevní hierarchie zazněly například ze strany konzervativní organizace Rodina, láska, vlast (*Семья, любовь, Отечество*) během její mobilizace proti přijetí zákona o genderové rovnosti v roce 2012. Podle konzervativních aktivistů potenciální „právo veřejných organizací a občanů obracet se kvůli dodržování „genderové rovnosti“ na právem zmocněné struktury vytváří riziko zničení původní hierarchie a paternalismu v církvi a hrozbu zavedení ženského kněžství“.¹³³

¹²⁹ https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#=_, staženo 1. 7. 2021.

¹³⁰ «Предоставлять женщинам право быть священнослужительницами в рамках различных религиозных организаций» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#=_; staženo 1. 7. 2021.

¹³¹ WICHTEREICH, CH. Сексуальные и репродуктивные права, перевод Ксения Полуэктова-Кример, Großbeeren: Heinrich Böll Foundation, 2015. s. 16.

¹³² SPERLING, V.. Sex, politics, and Putin: political legitimacy in Russia. New York: Oxford University Press, 2014. Oxford studies in culture and politics. s. 25, 169.

¹³³ «Право общественных организаций и граждан обращаться для соблюдения «гендерного равенства» в структуры, уполномоченные защищать гендерное равенство, создаёт риск уничтожения исконной

Požadavek RFO ONA, který se týká náboženských organizací, však zdánlivě nezohledňuje fakt, že tato oblast nespadá do pravomoci státu a ženy bývají ordinovány pouze v evangelických církvích.

Řada návrhů sdružení RFO ONA vyžaduje jisté povědomí o sociální politice Ruské federace. Zde se proto pokusím nastínit potřebný kontext. Nehledě na řadu mezinárodních smluv a federální zákon,¹³⁴ zajišťující reprodukční práva, prevence interrupce a usilování o zvýšení porodnosti se čím dál častěji stává součástí Putinovy vládní strategie.¹³⁵ Reprodukční práva byla vždy jedním z hlavních témat feministické teorie, například práce Rosalind P. Petchesky *Abortion and Woman's Choice: The State, Sexuality, and Reproductive Freedom*. Program RFO ONA proto uvádí jako první požadavek z oblasti zdravotnické péče zajištění bezpečné a bezplatné interrupce a zrušení předpisů, které v této oblasti zasahují do individuální volby. Mezi takové předpisy patří například tzv. „doba ticha“, tj. povinnost kliniky zajišťující interrupci vyčkat před provedením zákroku v závislosti na fázi těhotenství buď dva, nebo sedm dní, během kterých se pacientka zúčastní povinného poradenství, jehož cílem je donutit ji od zákroku odstoupit, nebo právo lékaře zákrok zcela odmítnout.¹³⁶ Dalším požadavkem aktivistek je zřízení dostatečného množství babyboxů „s cílem zachovat život a zdraví nechtěných dětí“.¹³⁷ V době psaní této práce je na území RF v provozu pouze šestnáct babyboxů a dříve navržený federální zákon, který by upravil pravidla jejich fungování, nebyl přijat.

V kontextu reprodukčních a sexuálních práv lze zřejmě mluvit o komplexním sociálním problému, který zahrnuje i pojetí národa, státu, třídy nebo zdravotní způsobilosti. Praktiky zmíněné v předchozím odstavci usilující o zvýšení porodnosti v rámci snahy o zlepšení

иерархии и патернализма в Церкви и угрозы введения в церковную жизнь женского священства» ШЕРСТНЕВА Н. М. Апории критики равноправия женщин и мужчин (на примере мобилизации движения «Семья, любовь, Отечество» против закона о гендерном равенстве). Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, no. 1 (21), 2013. s. 232.

¹³⁴ Článek 56, <https://legalacts.ru/doc/FZ-ob-osnovah-ohrany-zdorovja-grazhdan/>, staženo 12. 12. 2020.

¹³⁵ <https://www.vedomosti.ru/society/news/2020/10/26/844619-putin-poruchil-uluchshit-rabotu-po-profilaktike-abortov>, staženo 12. 12. 2020.

¹³⁶ «Гарантировать право женщин на безопасный аборт, в том числе бесплатный в рамках программы обязательного медицинского страхования. Отменить все установления, покушающиеся на свободу выбора в данной сфере: неделю тишины, право врача отказаться от операции, принудительное доабортное консультирование.» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#_=_; staženo 1. 7. 2021.

¹³⁷ «Открывать бэби-боксы в целях сохранения жизни и здоровья нежеланным детям» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#_=_, staženo 1. 7. 2021.

demografické situace nejsou zpravidla cílené na příslušnice marginalizovaných skupin. Toto tvrzení může ilustrovat mediálně známý případ nucených sterilizací z roku 2020, kdy se během několika předchozích let prováděly tyto operace klientkám sociálních ubytovacích zařízení.¹³⁸ Program RFO ONA proto uvádí zaručení ochrany před nucenou sterilizací jako jeden ze svých požadavků.¹³⁹ Další jejich požadavek, týkající se tělesné autonomie, usiluje o zamezení nezákonných násilných praktik, jako jsou nedobrovolné sňatky, včetně sňatků dětí, únosy nevěst nebo „ženská obřízka“.¹⁴⁰ Podle výsledků kvalitativní studie *Provádění mrzačení ženských pohlavních orgánů v Dagestánské republice* zveřejněné v rámci projektu Právní iniciativa Ruska (*Правовая инициатива по России*), se „ženská obřízka“ v regionu stále aktivně praktikuje.¹⁴¹ Zařazení těchto požadavků proto vnímám jako projev solidarity ze strany autorek Programu, které pravděpodobně nemají se zmíněnými problémy vlastní zkušenost.

Autorky Programu uvádí také zvláštní požadavek pro výrobce obuvi na vysokých podpatcích. Navrhují zavedení speciálního označení, které by obsahovalo varování před zdravotními riziky při nošení takové obuvi.¹⁴² Pozoruhodný je také fakt, že tento návrh v seznamu stojí dokonce výše než zmíněná práva LGBTIQ osob. Předpokládám, že lze hovořit o potvrzení závažnosti fenoménu ženské krásy v kulturním prostředí Ruska. Vysoké podpatky zmiňuje ve své knize i bývalá členka skupiny Pussy Riot Naděžda Tolokonnikova: „Pokaždé, když vidím ženu na vysokých podpatcích, se mě zmocní soucit a chci se jí zeptat, jestli ji nemám vzít na ramena.“¹⁴³ Upozornění na tento problém může také vypovídat o sociálním původu autorek programu. Jistá pracoviště předpokládají *dress code*, včetně obuvi, která ale nese

¹³⁸ <https://novayagazeta.ru/articles/2020/11/18/88001-vy-seychas-naplodite-nam> ; staženo 1. 7. 2021.

¹³⁹ «Гарантировать защиту от принудительной стерилизации и насильственного нанесения увечий гениталиям.» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#_=_ ; staženo 1. 7. 2021.

¹⁴⁰ «Не допускать осуществления на практике любых противозаконных насильственных обычаев (недобровольные браки, в том числе детские; похищение невест; «обрезание» и так далее).» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#_=_ ; staženo 1. 7. 2021.

¹⁴¹ <https://www.srji.org/resources/search/proizvodstvo-kalechashchikh-operatsiy-na-polovykh-organakh-u-devochek-v-respublike-dagestan/> ; staženo 1. 7. 2021.

¹⁴² «Обязать продавцов обуви на высоких каблуках использовать специальную маркировку, предупреждающую о вреде для здоровья от ношения подобных вещей.» https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#_=_ ; staženo 1. 7. 2021.

¹⁴³ TOLOKONNIKOVA, N. A. Jak udělat revoluci: zápisky z trestanecké kolonie. Praha: Práh, 2016. s. 220.

zdravotní rizika (viz článek progresivního ženského online časopisu)¹⁴⁴. Lze tedy předpokládat, že autorky považují tento problém za důležitý a přijetí podobného zákona by tak mělo omezit pravomoc zaměstnavatelů.

Splnění programu RFO ONA předpokládá značný zásah jak do legislativního rámce, tak i do společenského řádu současného Ruska. Nicméně část navržených změn působí velice umírněně. Nejlepším příkladem jsou návrhy zaměřené na vězeňský systém. Programové požadavky garance kvalitní medicínské péče pro vězenkyně, včetně hygienických pomůcek, snížení trestů pro ženy s dětmi do čtrnácti let a zajištění pobytu matek s dětmi narozenými v době výkonu trestu nezpochybňují společenský dopad širokého využití tradičního trestu odnětí svobody místo možných alternativních forem. Dalším podobným příkladem je zdravotnictví. Návrhy se vztahují pouze na osoby disponující všeobecným pojištěním, lze tedy říci, že se zcela opomíjí problematika nedostupnosti péče pro lidi bez domova či bez státního občanství. V posledně zmíněné kategorii se často setkáme se ženami pečujícími profesí bez oficiálního statusu a povolení k pobytu či dokonce v situacích hraničících s obchodem s lidmi, často migrantkami ze zemí postsovětského regionu. Posledním příkladem může být možnost aktivního otcovství, kterou Program RFO ONA v bodě o sociálních dávkách na rozdíl od citované české vládní strategie¹⁴⁵ vůbec nezmiňuje.

Další text vybraný k analýze souvisí se skupinou Škola feminismu (Школа феминизма), která vznikla v roce 2011 jako neformální kolektiv a působí převážně online. Tento text, pojmenovaný *Manifest feministického hnutí Ruska* (Манифест феминистического движения России) vydala v roce 2014 členka skupiny, filosofka Olga Charitonova. V Manifestu formuluje Charitonova požadavky a návrhy na základě jejího výzkumu a ve spolupráci s dalšími aktivistkami/aktivisty během diskusí, které proběhly v Centru nezávislých sociologických studií, v prostoru aktivistického projektu Svobodná škola odporu (Свободная школа Сопротивления) a v Moskevské experimentální škole genderových studií (Московская экспериментальная школа по гендерным исследованиям). Jako další zdroje uvádí práce Natalje Chodyrevé a Anastasije Chodyrevé.

¹⁴⁴ <https://www.wonderzine.com/wonderzine/health/wellness/256707-shoes#comments> ; staženo 1. 7. 2021.

¹⁴⁵ Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 –2020. s. 26, dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/vladni-strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-126186/>, staženo 1. 7. 2021.

Jak se popisuje v abstraktu, Manifest předkládá „feministické požadavky pro změnu situace v Rusku, postupnému posunu od společnosti založené na pevných patriarchálních principech k právnímu státu, který respektuje práva a svobody občanů, a tvorbě nového společenského řádu“.¹⁴⁶ Text Manifestu se skládá ze tří částí. Po stručném agitačním úvodu následuje kapitola věnovaná historii feminismu počínaje Kristinou Pisánskou a Charlesem Fourierem až po poststrukturalismus. Autorka se zaměřuje převážně na vývoj radikálního feminismu a kritizuje intersekcionalní přístup:

„...ke konci dvacátého století tak feminismus prakticky vymizel: teoretičky se nechaly unést konstrukty jako je gender a queer, zatímco praktikující představitelky ženského hnutí se, podobně jako se muži poměřují svými falusy, začaly poměřovat diskriminaci podle toho, které ženy byly nejvíce utlačovány: černošky, lesbičky či dělnice, svobodné matky či černé dělnice atd. Proto se domníváme, že mluvit o ‚třetí vlně‘ feministického hnutí je jen zbožné přání. Tato vlna se rozbila o patriarchální heslo ‚Rozděl a panuj‘ a rozsykala se do různých feministických organizací, skupin a frakcí. Do jednadvacátého století feminismus vstoupil jako roztržštěný, aniž by měl jednotný cíl, teoretický základ nebo taktiku či strategii. Můžeme říci, že feminismus prochází krizí svého vývoje. A to je pochopitelné, zejména v situaci všeobecné krize falocentrické civilizace.“¹⁴⁷

Popisu konceptu zmíněné „krize falocentrické civilizace“ je věnována druhá část textu. Navazuje na myšlení radikálního feminismu a pracuje s koncepty „mužských“ a „ženských“ společenských hodnot. Pro tyto hodnoty zavádí Charitonova vlastní pojmy *andraxie* a *gynexie*.¹⁴⁸ Patriarchálně uspořádaná společnost se zakládá právě na principech andraxie, ke kterým patří individualizace, vertikální hierarchie, upevnění moci, vlastnictví a ovládání dalších osob. Pro kulturu andraxie je charakteristické odcizení, které se nejvíc problematicky projevuje ve vztahu k přírodě. K celospolečenským dopadům mužské hegemonie patří kultura

¹⁴⁶ «Феминистские требования к изменению ситуации в России, постепенному переходу от общества, основанного на жестких патриархальных принципах, через правовое государство, чтящее права и свободы граждан, к построению качественно нового общественного устройства», ХАРИТОНОВА О., Манифест феминистического движения России, 2014. s. 2.

¹⁴⁷ «К концу XX века феминизм практически сошел на «нет»: теоретики увлеклись такими конструктами как гендер и квир, а практики женского движения стали мериться дискриминациями, как мужчины фаллосами, – у каких женщин гнет тяжелее: учернокожих, или лесбиянок, или крестьянок, или одиноких матерей, или у чернокожих крестьянок и т.п. Поэтому, на наш взгляд, говорить о «третьей волне» феминистского движения – это выдавать желаемое за действительное. Она разбилась о волнорез патриархального девиза «Разделяй и властвуй!» и брызгами рассыпалась по разным феминистским организациям, группам и группировкам. В XXI век феминизм вошел раздробленным, без объединяющей цели, теоретической основы, тактики и стратегии. Можно сказать, что феминизм испытывает кризис в своем развитии. И это объяснимо, тем более в ситуации общего кризиса фаллоцентрической цивилизации.» Tamtéž. s. 37.

¹⁴⁸ Tamtéž. s. 32.

násilí, femicida, prostituce a každodenní misogynie. Alternativní kultura gynexie pak nabízí společnost založenou na souhrnu takových hodnot jako je diverzita, vytvoření horizontálních vztahů, rovnost a univerzální mateřská láska. Uvádím zde popis těchto konceptů, abych přiblížila představu ideologického základu, na kterém staví Charitonova svoji argumentaci, a usnadnila tak následující interpretaci třetí části Manifestu, tedy jeho politický program.

Podobně jako Program RFO ONA čerpá i politický program Manifestu inspiraci z legislativ evropských států a z mezinárodních smluv zajišťujících ochranu žen před diskriminací. Charitonova uvádí například Úmluvu OSN o odstranění všech forem diskriminace žen z roku 1979, výstupy z Mezinárodní konference o populaci a rozvoji (ICPD) konané v roce 1994 v Káhiře nebo z čtvrté světové konference OSN o ženách v roce 1995 v Pekingu.¹⁴⁹ Oba analyzované dokumenty nahlíží na nerovnost mužů a žen jako na komplexní celospolečenský problém, jehož řešení obnáší zásah do mnoha sfér veřejného a soukromého života. Avšak na rozdíl od Programu RFO ONA, jehož autorky shrnují svoje požadavky do několika stručných a přehledně strukturovaných bodů, věnuje Charitonova ve svém Manifestu mnohem více prostoru zkoumání původu a podstaty jednotlivých problémů a nenabízí mnohdy žádná konkrétní řešení.

Prvním bodem obou zmíněných programů je přijetí zákona o genderové rovnosti. Návrh takového zákona byl poslanci Ruské Státní dumy předložen již v roce 2003, avšak i po druhém čtení v roce 2012 stále nebyl přijat. Přestože tento návrh vychází z iniciativy konzervativní poslankyně Eleny Mizuliné a podle Charitonové „opomíjí mnohé problémy, se kterými se setkávají ženy v ruské společnosti a také neurčuje mechanismy uskutečnění jistých položek”,¹⁵⁰ fakticky se shoduje nejenom s požadavky Manifestu, ale i s některými body Programu RFO ONA. Všechny tři dokumenty předpokládají zřízení speciální komise a funkci veřejného ochránce práv pro genderovou rovnost, zavedení kvót pro politické strany a mechanismus genderového posudku při výkonu zákonodárné moci.¹⁵¹ Drobné rozdíly jsou jen ve formulaci výroků.

¹⁴⁹ ХАРИТОНОВА О. Манифест феминистического движения России, 2014. с. 73, 89.

¹⁵⁰ «...в нем не прописаны многие проблемы, с которыми сталкиваются женщины в российском обществе, а также не содержатся четкие механизмы проведения в жизнь конкретных положений этого закона». Тамtéž. с. 69.

¹⁵¹ <https://docs.cntd.ru/document/901859190> ; staženo 15. 7. 2021

Významná část požadavků Programu RFO ONA i Manifestu se týká ekonomické nerovnosti žen a mužů. Autorky se shodují na nutnosti zrušení seznamu profesí a povolání, zakázaných ženám, vyrovnání odměn za stejnou práci a zamezení diskriminace při výběrovém řízení do zaměstnání. Charitonova zmiňuje také potřebu „rozbít skleněný strop“, ale již neuvádí, jakými postupy toho dosáhnout. Podle ní k feminizaci chudoby v Rusku ve velké míře přispívají „stereotypy o výhradně mateřské roli ženy a legislativní nevyspělost“¹⁵² země.

Otázka disproporčního materiálního a symbolického ohodnocení produkční a reprodukční práce je souhrnem vícera sociokulturních faktorů. Reprodukční práce má být podle Charitonové ohodnocená, tedy placená či jinak kompenzovaná.¹⁵³ Neuvádí však jakými prostředky. Je zřejmé, že podle autorek obou programů může být jedním z řešení částečná institucionalizace péče o děti, proto uvádějí mezi svými požadavky zajištění dostupnosti školek. Na rozdíl od Programu RFO ONA však Charitonova zdůrazňuje také význam obou rodičů ve výchově a péči o dítě.¹⁵⁴

Reprodukčním právům je v Manifestu věnována zvláštní kapitola. Podobně jako Program RFO ONA zmiňuje Charitonova potřebu zajistit dostupnost bezplatné a bezpečné interrupce, zamezit nuceným sterilizacím a mrzačení pohlavních orgánů. Věnuje se však taky problematice asistované reprodukce. Omezení přístupu k nástrojům umělého oplodňování a jejich finanční náročnost vnímá dokonce jako porušení lidských práv. Do této kapitoly řadí autorka Manifestu i sexuální výchovu a dostupnost antikoncepce. Reprodukční svobody se tak pohybují nejen v rovině právních předpisů, ale hlavně v rovině sociokulturní. Jak konstatuje Charitonova, „všeobecně uznávaná morální norma se opakovaně vytváří skrz neustálé sociální dohlížení, skrz schválení a zavržení“.¹⁵⁵ Dobrovolně bezdětná žena pak čelí obrovskému společenskému nátlaku ze strany svého okolí. Běžně se používá pojem mateřského dluhu, který redukuje každou ženu na potenciální matku. Přivádění dětí na svět a jejich výchova se tak stává nezbytným předpokladem osobního úspěchu ženy, tzv. „ženského štěstí“. Feministická agenda pak spočívá právě ve zbourání těchto tísnivých kulturních norem.

¹⁵² «Росту женской бедности способствуют стереотипы об исключительно материнской роли женщины и «неразвитость» законодательства», ХАРИТОНОВА О. Манифест феминистического движения России, 2014. s. 79.

¹⁵³ Tamtéž. s. 80.

¹⁵⁴ Tamtéž. s. 79.

¹⁵⁵ Tamtéž. s. 84.

Manifest feministického hnutí Ruska jako takový má silně agitační charakter. Jako jeden příklad takové argumentace může posloužit kapitola Manifestu věnující se prostituci. Zatímco podobně jako Program RFO ONA prosazuje Manifest dekriminální poskytování těchto služeb a kriminalizaci jejich využití, věnuje Charitonova několik stran popisu hrůz, které vnímá jako nedílnou součást sexuální práce. Tvrdí, že sex pracovnice nemůže vést plnohodnotný život, protože sama se stává zbožím. Silně odsuzuje úplnou legalizaci sexuální práce, a dokonce vnímá samotný stát, ve kterém k tomuto typu legalizace dochází, jako kuplíře.¹⁵⁶ Nerozlišuje tak mezi oběťmi obchodování s lidmi a dobrovolnými sex pracovníci, ani mezi jednotlivými druhy sexuální práce. Nezhledňuje ani jiná povolání, nesouvisející se sexuálním průmyslem – objektivizaci, zneužívání a násilí zažívají i ženy v profesích ze sféry modelingu nebo péče o domácnosti. Přestože prostituci hodnotí jako komplexní problém, vyžadující velké množství změn, mezi něž patří například psychologická a zdravotnická pomoc sex pracovnícím nebo boj proti korupci v policii,¹⁵⁷ nezohledňuje vůbec roli kapitalismu v komodifikaci služeb.

Další, a z mého pohledu nejvíce závažný nedostatek Manifestu vyplývá z jeho povahy jakožto textu založeném na hodnotách radikálního feminismu. Na rozdíl od Programu RFO ONA, který obsahuje mimo jiné i požadavek manželství pro všechny, je v Manifestu feministického hnutí Ruska problematika LGBTIQ práv zcela opomíjena. Přestože v textu nenajdeme jedinou zmínku transgender osob a postoj autorky vůči nim není vyjádřen explicitně, považují její dílo za transfobní. Jak uvádím výše, Charitonova vykazuje značný odpor vůči intersekcionalnímu feminismu a genderové teorii – kritizuje zájem feministek o „konstrukty jako je gender a queer“ a dokonce přirovnává diskuzi o prolínání marginalizovaných identit k „muž[ům, kteří si] poměřují své falusy“. Tím, že zavádí protikladné pojmy andraxie a gynexie, tedy mužských a ženských hodnot, utvrzuje genderovou binaritu a její biologické pojetí jako nezpochybnitelný fakt, který leží zcela mimo kulturní a časový kontext. Napodobuje tak ty samé patriarchální hierarchie, založené na striktní a neměnné binaritě, které se feministickou analýzou snaží nabourat. Podotýká, že „pouze cestou postupného přechodu k vývoji založenému na ‚ženských‘ hodnotách, gynaxii, dokáže se ruská společnost rozvíjet: zachránit lidstvo, přírodu, kulturní dědictví...“¹⁵⁸ Tímto pojetím pečující ženskosti se tak začíná

¹⁵⁶ ХАРИТОНОВА О. Манифест феминистического движения России. s. 100.

¹⁵⁷ Tamtéž. s. 100.

¹⁵⁸ ХАРИТОНОВА О. Манифест феминистического движения России. s. 102.

podobat patriarchálnímu uvažování o ženách jakožto laskavých bytostech, jejichž silnou stránkou je schopnost soucítění, oddanost a mateřská láska.

Právě patriarchální obraz opatrující ženy-matky je myšlenkovým základem posledního textu této analýzy, dokumentu, jehož autorství patří dříve zmíněné organizaci Svaz žen Ruska. Organizace byla založena v roce 1990 a navazuje svojí činností na Výbor sovětských žen, který mezi lety 1941 a 1956 působil pod názvem Antifašistický výbor žen. Vzhledem k celkové absenci politických práv občanů v Sovětském svazu se ani Výbor sovětských žen nestal výjimkou – jeho činnost zůstávala pouhou formalitou a pouze vytvářel dojem účasti sovětských žen na rozhodování na vládní úrovni a sociální aktivitu žen usměrňoval na posílení rodiny a propagandu zvýšení porodnosti.¹⁵⁹

Svaz žen Ruska působil do roku 2018 jako nevládní nezisková organizace. V roce 2018 získal status státní organizace a nyní vede činnost prostřednictvím regionálního oddělení v 85 subjektech RF. Spolupracuje s 62 členskými organizacemi a vládními strukturami, například s Komisí pro otázku žen, rodiny a demografie při Administrativě prezidenta RF (*Комиссия по делам женщин, семьи и демографии при Администрации Президента РФ*) a s Komisí pro záležitosti žen vlády RF (*Комиссия по делам женщин при Правительстве России*). Slogan Svazu žen Ruska zní: „V rozmanitosti je naše bohatství, v jednotě je naše síla“ (Наше богатство – в многообразии, наша сила – в единстве). Činnost Svazu se vede v souladu s Ústavou RF, s dekrety a nařízeními prezidenta RF, s federálním zákonem O veřejných organizacích a se zákony, které byly přijaté v zájmech žen, rodiny a dětí. Abstraktním cílem Svazu žen Ruska je „usilování o zvýšení postavení žen, jejich podílení se na politickém, ekonomickém, sociálním a kulturním životě země a ochrany jejich zájmů.“¹⁶⁰

Předmětem následující analýzy je text *Závěrečného dokumentu Prvního Eurasijského ženského fóra (Итоговый документ первого Евразийского женского форума)*, které proběhlo v roce 2015 v Petrohradě. Tento dokument je výrazně stručnější než předchozí analyzované texty, a mimo ústřední téma ženské rovnosti se věnuje také tématům globalizace a zahraniční politiky RF. K poslednímu tématu patří například výrazný odpor autorek vůči sankcím, které odsuzují jakožto neslučitelné s mezinárodním právem, demokratickými

¹⁵⁹ ТУЛУЗАКОВА М. В. Женские социально-политические организации: советский опыт и современность. Вестник СГТУ. 2010. №1. с. 281.

¹⁶⁰ «содействие повышению статуса женщин в обществе, их роли в политической, экономической, социальной и культурной жизни страны, защита их интересов» https://wuor.ru/posts/2332-soyuz_zhenschin_rossii_tseli_zadachi_plani ; staženo 15. 7. 2021.

hodnotami a vzájemnou důvěrou mezi zeměmi.¹⁶¹ Ačkoliv toto tvrzení zní velice obecně, v kontextu roku 2015 je pravděpodobné, že jde konkrétně o sankce proti Rusku zavedené řadou zemí v reakci na zapojení Ruska do ukrajinské krize v únoru 2014 a následnou anexi Krymu. Z oblasti globalizace poukazují autorky na problémy způsobené válečnými konflikty, jako je například imigrace a uprchlictví. Upozorňují na hrozby terorismu, mezinárodní narkomafie a organizovaného zločinu. Zdůrazňují význam žen jakožto „samostatné dimenze svobodného dialogu národů a kultur“ a vnímají první Euroasijské ženské fórum jako projev pozitivní tendence ke spojení žen celého světa „ve jménu míru, spravedlnosti, harmonie a sociálního blahobytu.“¹⁶²

Podobně jako Program RFO ONA a Manifest feministického hnutí Ruska odkazuje Závěrečný dokument na mezinárodní smlouvy a dokumenty, pojednávající o rovnoprávnosti mužů a žen, a apeluje na jejich dodržování. Zmiňuje mimo jiné Ústavu OSN, Všeobecnou deklaraci lidských práv, Deklaraci OSN o odstranění násilí páchaného na ženách z roku 1993, čtvrtou světovou konferenci OSN o ženách v roce 1995 v Pekingu a program OSN Sedmáct cílů udržitelného rozvoje pro léta 2015 až 2030. Uvádí také několik požadavků, shodných s požadavky Programu RFO ONA a Olgerty Charitonové. Jedná se především o účast žen na politice, ekonomickou rovnost žen a rovné odměňování za stejnou práci. V oblasti politiky požadují účastnice prvního Euroasijského ženského fóra především „odstranění administrativních, kulturních a ekonomických překážek“,¹⁶³ které brání ženám v kandidatuře na vládní pozice na všech úrovních. V oblasti ekonomické rovnosti uvádí autorky rozvoj podnikatelské činnosti žen a zajištění přístupu ke zdrojům. V rámci pracovního práva se dožadují zajištění rovných příležitostí, odstranění genderově podmíněné diskriminace a podpory konkurenceschopnosti prostřednictvím rekvalifikačních kurzů. Na rozdíl od autorek předchozích feministických dokumentů však zde také zmiňují potřebu poskytnout ženám

¹⁶¹ «ОСУЖДАЕМ И РЕШИТЕЛЬНО ВЫСТУПАЕМ против применения политических и иных санкций, в том числе в отношении парламентариев, как противоречащие международному праву, демократическим ценностям и подрывающие политическое взаимодействие и основы взаимного доверия» https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

¹⁶² «самостоятельное измерение свободного диалога наций и культур», «во имя мира, справедливости, гармонии и социального благополучия» https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

¹⁶³ «участия и продвижения женщин в государственном управлении и в выборах всех уровней, в общественно-политической жизни, в устранении правовых, административных, культурных, экономических препятствий для этого»; https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

prostředky pro „skloubení rodinných povinností s pracovní činností“.¹⁶⁴ Demonstrují tím svoji podporu patriarchální struktury tradiční heterosexuální rodiny a sociální role ženy-matky.

Současnou společnost hodnotí autorky Závěrečného dokumentu jako „zažívající krizi duchovnosti a mravnosti“.¹⁶⁵ V tomto pohledu se částečně shodují s Olgertou Charitonovou, která ve svém Manifestu pracuje s pojmem „krize patriarchátu“ neboli „krize falocentrické civilizace“ a tomuto fenoménu věnuje dokonce celou kapitolu.¹⁶⁶ Podobně jako Charitonova, která věří ve vývoj založený na principech gynexie, tedy „ženských hodnot“, spatřují i autorky Závěrečného dokumentu naději na východisko z této krize v ženách. Uvádí: „Přiznáváme zodpovědnost žen za ochranu zdraví a výchovu dětí, obranu rodinných hodnot, udržování kladného morálně-mravního klimatu ve společnosti...“¹⁶⁷ Na rozdíl od Charitonové tak vnímají tradiční rodinu a podobné patriarchální hodnoty jako naprosto nezbytné k udržitelnému rozvoji lidstva – posílení „rodinných hodnot“ je v celém textu Závěrečného dokumentu zmíněno alespoň třikrát. Konzervativní uvažování autorek se projevuje i ve slovních obratech, jako je „ochrana fyzického i morálního zdraví našich národů“,¹⁶⁸ nebo v absenci jakékoliv zmínky reprodukčních práv (zejména práva na interrupci) a práv LGBTIQ osob.

Na základě předchozí analýzy a teoretických poznatků se pokusím zařadit sdružení do směrů, které jsem zmínila v úvodu. Závěrečný dokument Svazu žen Ruska pracuje s pojetím žen jakožto ochránkyň a matek: „Tradičně významná je role žen v zavedení a dodržování zdravého životního stylu, realizaci globální strategie ochrany zdraví, v poskytování zásad sociální spravedlnosti a prosazování humanitních projektů“.¹⁶⁹ Navazuje tak na odkaz

¹⁶⁴ «совмещения женщинами семейных обязанностей с трудовой деятельностью»; https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

¹⁶⁵ «Женщины могут и должны играть важнейшую роль в современном мире, [...] способствуя оздоровлению современного общества, претерпевающего кризис духовности и нравственности»; https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

¹⁶⁶ «Кризис патриархата и продолжающаяся дискриминация женщин» ХАРИТОНОВА Ольгерта, Манифест феминистического движения России, 2014. s. 38.

¹⁶⁷ «ПРИЗНАЕМ ответственность женщин по охране здоровья и воспитанию детей, защите семейных ценностей, сохранению положительного морально-нравственного климата в обществе»; https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

¹⁶⁸ «защиты физического и нравственного здоровья наших народов»; https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

¹⁶⁹ «Традиционно велика роль женщин в формировании и поддержании здорового образа жизни, реализации глобальной стратегии сохранения здоровья, в обеспечении принципов социальной справедливости, в осуществлении благотворительности и продвижении гуманитарных проектов»; https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi; staženo 15. 7. 2021.

předrevolučních ženských hnutí, která se věnovala charitě a dobročinnosti ve snaze ulevit celospolečenským problémům, aniž by jakkoliv zpochybnila genderové role jako takové. Tuto tendenci ilustruje i značný prostor věnovaný v Závěrečném dokumentu jevům, jako jsou přírodní katastrofy, hladomory nebo válečné konflikty.

Manifest feministického hnutí Ruska hodnotím jako dílo radikálního feminismu. V důsledku již zmíněného biologického pojetí pohlaví jakožto navzájem vylučujících se binárních opozic nenajdeme v práci Olgerty Charitonové snahu o zpochybnění či přetvoření genderového řádu. Misogynii pak popisuje jako transhistorický a transkulturní fenomén a přizpůsobuje jednotlivá fakta tak, aby zapadala do narativu všudypřítomné nadvlády mužů. Jelikož vnímá misogynii jako prvotní systém útlaku, od něž se odvíjí všechny další, redukuje na její pouhé následky komplexní a vícevrstvé problémy, kterými se zabývá intersekcionalní feminismus.

Prvkem intersekcionalního feminismu je například zájem o LGBTIQ práva, projevený v politickém Programu RFO ONA. V ostatních svých bodech se však Program řídí převážně principy liberálního feminismu. Nejvýraznějším projevem liberálního uvažování je snaha o zavedení změn prostřednictvím legislativy a vymáhání dodržování zákona skrz kázeňské tresty, aniž by se jakkoliv zohlednily sociokulturní příčiny, kvůli kterým ke zločinům dochází. V důsledku toho se navíc zvyšuje pravomoc státu a vládních institucí a vybudování efektivních komunitních systémů podpory se zcela zanedbává. V přístupu k pracovním možnostem a podnikání vykazují prvky liberálního feminismu všechny tři analyzované dokumenty. Otázka třídní nerovnosti je pak buď upozaděná jako pouhý následek podřízenosti žen obecně, anebo není zohledněná vůbec.

Závěr

Ve své práci jsem přiblížila vývoj předrevolučního ženského hnutí, možnosti organizování žen během sovětského období a tendence aktivismu v současném Rusku. Řada neziskových organizací, které vznikaly od 90. let 20. století díky podpoře západních lidskoprávních organizací, se zaměřovala na problematiku spojenou s genderovou nerovností. Kromě zahraniční finanční podpory byla činnost těchto organizací ovlivněna vládní politikou a zejména zaváděním jistých omezení. Pod tímto vlivem se většina současných organizací věnuje činnosti, kterou lze charakterizovat spíše jako charitativní či podpůrnou, než politickou. Jejich cílem je sice podpora či pomoc slabším sociálním skupinám, nicméně tímto směřováním vychází z pro ženy tradičních oblastí péče a nepřesahuje rámce stálého genderového řádu.

Angažování žen jakožto sociální skupiny od poloviny 19. století do 20. let 20. století přineslo nejen zvýšení dostupnosti vzdělávání nebo možnost placeného zaměstnání, ale i politická práva. Organizování žen během sovětského období nebylo vzhledem k absenci svobodné občanské společnosti možné. Politicko-sociální práva jako je právo na vyšší vzdělání, zaměstnání ve sféře produkce či reprodukční práva se staly pro sovětské ženy skutečností, nicméně významný kulturní posun vedoucí k emancipaci žen neproběhl.

Na příkladu ruského ženského hnutí lze shrnout jisté tendence. Za prvé, významnou roli ve vzniku a vývoji sociálního hnutí sehrávají politické možnosti občanského aktivismu. Potvrzením je vznik předrevolučního ženského hnutí v období vlády Alexandra II., kterou v kontextu ruských dějin lze považovat za relativně liberální, či nemožnost organizování se zdola v podmínkách již zmíněné absence politických svobod sovětského období. Za druhé, rozpracování funkčního ideologického základu pro organizování nesmí být podceňováno, protože vytvoření solidarity mezi ženami s různými životními zkušenostmi je jednou z hlavních výzev feminismu. Například mobilizaci ženského hnutí po roce 1905 ovlivnily teoretické práce Mariji Pokrovské či Olgy Šapir a současný aktivismus je soustředěn především v akademické sféře. S tím souvisí třetí tendence, která se týká skutečnosti, že představitelkami hnutí byly a jsou ženy z vyšších či středních společenských vrstev. Vzhledem k tomu, že neoliberální vládní politika prohlubuje sociální nerovnosti tím, že zařazuje ženy do kategorie méně konkurenceschopných pracovníků, změna vnímání nepoměrného ohodnocení produkční a reprodukční práce je součástí feministické kritiky. Předpokládám, že pro budoucí mobilizaci hnutí nelze přehlížet třídní prvek.

Současné feministické hnutí v Rusku je stále v rané fázi vývoje. S ohledem na zmíněné tendence se pokusím pojmenovat výzvy, kterým aktivisté pravděpodobně budou čelit. První je represivní politika ruského státu vůči občanskému aktivismu, která vyžaduje hledání jiných taktik. Hnutí zdola se setkávají se sankcemi a lobbování se nezdá být efektivní. Kromě vnějších komplikací čelí organizace otázce financování. Jak jsem uvedla ve druhé kapitole, konkurenční prostředí při získávání státních grantů jistě nepřispívá k vytváření prostředí pro spolupráci. Z mého pohledu jsou další výzvou ideologická východiska. Dokud se aktivismus bude zakládat na radikálním feminismu, jak je tomu nyní, překonat roztříštěnost, která vzniká organizováním výhradně příslušnic vyšších společenských tříd, nebude jednoduché. Radikální feminismus zpravidla přehlíží význam třídy, etnicity nebo sexuální orientace osoby. Trvání na binárních opozicích a univerzální ženské zkušenosti se jeví jako velmi problematické.

V této práci jsem představila tendence vývoje feministického aktivismu v širším kontextu, ale jistě jsem nevyčerpala všechny zdroje, které umožňují hlubší náhled do problematiky. Do budoucna se nabízí možnosti pro diskurzivní analýzu či sociologické výzkumy.

Použitá literatura

ASHWIN, S. *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. London: Routledge, 2000.

ARRUZZA, C., BHATTACHARYA, T., FRASER, N. *Feminism for the 99 percent*. A Manifesto. Verso, 2019.

HAVELKOVÁ, H. První a druhá vlna feminizmu: podobnosti a rozdíly. In: *ABC feminizmu*. Brno: Open Society Fund, Nesehnutí, 2004.

HENDERSON S. *Importing Civil Society: Foreign Aid and the Women's Movement in Russia*. In. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 2000.

YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1990.

JUKINA, I. I. *Russkij feminizm kak vyzov sovremennosti*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007. Feministskaja kollekcija.

KOLÁŘOVÁ, M. *Protest proti globalizaci: gender a feministická kritika*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Gender sondy.

KURFÜRST, J. *Příběh ruské geopolitiky: jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018.

RAJA, M. *What is Postcolonial Studies?* dostupné na <https://postcolonial.net/2019/04/what-is-postcolonial-studies/>.

REKTOŘÍK, J. *Organizace neziskového sektoru: základy ekonomiky, teorie a řízení*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Ekopress, 2007.

SALMENNIEMI S., ADAMSON M. *New Heroines of Labour: Domesticating Post-feminism and Neoliberal Capitalism in Russia*. In *Sociology*, FEBRUARY 2015, Vol. 49, No. 1. Sage Publications, Ltd.

SPERLING, V. *Sex, politics, and Putin: political legitimacy in Russia*. New York: Oxford University Press, 2014. *Oxford studies in culture and politics*.

STITES, R. *Ženskoje osvoboditel'noje dviženije v Rossii: feminizm, nigilizm i bol'shevizm 1860-1930*. Moskva: ROSSPEN, 2004. *Gendernaja kollekcija*.

TEMKINA A., ZDRAVOMYSLOVA E. Gender Studies in Post-Soviet Society: Western Frames and Cultural Differences. In. Studies in East European Thought , Mar., 2003, Vol. 55, No. 1, Gender and Culture Theory in Russia Today (Mar., 2003). Springer.

VYDRA, Z. ŘOUTIL, M., KOMENDOVÁ, J., HLOUŠKOVÁ, K. a TÉRA, M. Dějiny Ruska. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. Dějiny států.

WICHTEREICH, CH. Сексуальные и репродуктивные права, перевод Ксения Полуэктова-Кример, Großbeeren: Heinrich Böll Foundation, 2015.

ZNEBEJÁNEK, F. Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

ZUBOV, A. B., ed. Dějiny Ruska 20. století – díl 1. Praha: Argo, 2015.

АБУБИКИРОВА Н. И., КЛИМЕНКОВА Т. А., КОЧКИНА Е.В., РЕГЕНТОВА М. А. Женские организации в России сегодня // Справочник "Женские неправительственные организации России и СНГ". М., Эслан, 1998.

АЙВАЗОВА С. Г. Гендерная асимметрия российской повседневности // Айвазова С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы). М., РИК Русанова, 1998.

АЙВАЗОВА С. Г. Независимое женское движение: попытка типологической характеристики // Айвазова С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы). М., РИК Русанова, 1998.

АЙВАЗОВА, С.Г. Русские женщины в лабиринте равноправия. М.: РИК Русанова, 1998.

БРАЙСОН, В. Политическая теория феминизма. Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской. М.: Идея-Пресс, 2001.

БУКИНА А. А. Женские некоммерческие организации современной России: опыт классификации // Право и современные государства. 2017. № 4.

Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, no. 1 (21), 2013.

ГАПОВА Е. И., УСМАНОВА, (ed.). Антология гендерной теории. Минск. Пропилеи, 2000.

ГАПОВА Е. Классовый вопрос постсоветского феминизма или об отвлечении угнетенных от революционной борьбы // Гендерные исследования. 2006. № 15.

ЗВЕРЕВА Г. И. “Чужое, свое, другое...”: феминистские и гендерные концепты в интеллектуальной культуре постсоветской России// Адам и Ева. Альманах гендерной истории. Под ред. Л.П. Репиной. - № 2. М.: ИВИ РАН, 2001.

ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. 12 лекций по гендерной социологии : учебное пособие. СПб. : -Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015.

ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. (ed.) Хрестоматия феминистских текстов. Переводы.. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000.

ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. (ed.) Как социологи-феминистки мы переживали и переживаем отчужденность социологических текстов основного русла от нашего собственного опыта (см. Д. Смит), каждый из нас знаком с ощущением «расколотой идентичности» (см. Р. Брайдогги), чувствовал отличие женской морали от мужской (см. К. Гиллиган), сложности совмещения дискурсов публичной и приватной сфер (см. Б. Эльштайн). Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000.

ЗДРАВОМЫСЛОВА Е. А., ТЕМКИНА А. А. Советский этакратический гендерный порядок // Российский гендерный порядок: социологический подход / Санкт-Петербург, 2007. с. 98.

КЛИМЕНКОВА, Т., ЛУНЯКОВА, Л. Московский центр гендерных исследований. Dostupné na <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/mcgi.htm>.

КОРОЛЕВА, Т.А. Особенности современного политического движения женщин // Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. 2015. №3 (31).

КОРОЛЕВА, Т.А. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. — № 368. — 2013.

КОЧКИНА Е. Систематизированные наброски «Гендерные исследования в России: от фрагментов к критическому переосмыслению политических стратегий». V: журнал «Гендерные исследования» № 15, 2007.

ЛИПОВСКАЯ О. Женщина как объект потребления // Искусство кино, 1991, № 6.

ОСИПОВА Н. Г. Советские ученые в борьбе за конституирование социологической дисциплины // Вестник московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2005. № 1.

Перекрёстки, № 1–2/2017: Журнал исследований восточноевропейского Пограничья.

ПИСКЛАКОВАЯ - ПАРКЕР М., СИНЕЛЬНИКОВ А. (ed.) Ни закона, ни справедливости: Насилие в отношении женщин в России // М.: Эслан, 2010.

ПОСАДСКАЯ А. И., РИМАЩЕВСКАЯ Н. М., ЗАХАРОВА Н. К., Как мы решаем женский вопрос // Коммунист, 1989, № 4.

САВКИНА И. Провинциалки русской литературы (женская проза 30-40-х годов XIX века) // *FrauenLiteraturGeschichte. Texte und Materialien zur russischen Frauenliteratur.* /Hgb. von Frank Gopfert. Band 8. Wilhelmshorst, 1998.

ТУЛУЗАКОВА М. В. Женские социально-политические организации: советский опыт и современность // Вестник СГТУ. 2010. №1.

ФЕДОРОВА Л. Н. Проблемы женских неправительственных организаций России в трансформирующемся обществе. // Преображение (Русский феминистский журнал), 1996, № 4.

ХАСБУЛАТОВА О. Женское движение в современной России. Женщина в российском обществе. № 3 Иваново: Иван.гос.ун-т, 2019. с. 18.

ХОТКИНА З. Гендерным исследованиям в России — десять лет, 2000.

ШЕРСТНЕВА Н. М. Апории критики равноправия женщин и мужчин (на примере мобилизации движения «Семья, любовь, Отечество» против закона о гендерном равенстве).

ЮКИНА И. И. Первый всероссийский женский съезд // Вы и Мы. Диалог женщин. М., Эслан, 1998. №6.

Prameny

KOLLONTAJ, A. M. Social'nyja osnovy ženskago voprosa. S.-Peterburg`: Znanije, 1909.

Marija, číslo 1, Leningrad, 1980.

TOLOKONNIKOVA, N. A. Jak udělat revoluci: zápisky z trestanecké kolonie. Praha: Práh, 2016.

Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 –2020, dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/vladni-strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-126186/>. staženo 1. 7. 2021.

ХАРИТОНОВА О., Манифест феминистического движения России, 2014.

Internetové zdroje

Студентки журфака МГУ разделись ко дню рождения Путина, 6.10.2010.

<https://lenta.ru/news/2010/10/06/zhurfak/> staženo 3.2.2021.

Распоряжение Правительства РФ № 410-р от 8 марта 2017 г. «Об утверждении Национальной стратегии действий в интересах женщин на 2017-2022 годы» с.7

Dostupné na <https://mintrud.gov.ru/ministry/programms/8/5> staženo 14. 6. 2021

<https://ona.org.ru/herstory> staženo 4.1.2021.

<https://ona.org.ru/who-are-we> staženo 4.1.2021.

<https://femrussia.ru/party> staženo 4.1.2021.

<https://docs.cntd.ru/document/901859190> staženo 15.7.2021.

https://wuor.ru/Page/74-federalnie_strategii_i_programmi staženo 15. 7. 2021.

https://wuor.ru/posts/2332-soyuz_zhenschin_rossii_tseli_zadachi_plani staženo 15. 7. 2021

<https://legalacts.ru/doc/FZ-ob-osnovah-ohrany-zdorovja-grazhdan/> staženo 12. 12. 2020.

<https://www.vedomosti.ru/society/news/2020/10/26/844619-putin-poruchil-uluchshit-rabotu-po-profilaktike-abortov> staženo 12. 12. 2020.

https://www.change.org/p/поддержите-политическую-программу-минимум-российских-феминисток#_=_ staženo 1. 7. 2021.

<https://novayagazeta.ru/articles/2020/11/18/88001-vy-seychas-naplodite-nam> staženo 1. 7. 2021.

<https://www.srji.org/resources/search/proizvodstvo-kalechashchikh-operatsiy-na-polovykh-organakh-u-devochek-v-respublike-dagestan/> staženo 1. 7. 2021.

https://vk.com/rebra_evi staženo 1.2.2021.

<https://www.wonderzine.com/wonderzine/health/wellness/256707-shoes#comments> ; staženo 1. 7. 2021.

Материалы Второго Независимого Женского Форума г. Дубна, 27-29 ноября 1992 года , М., МЦГИ, ИСЭПН РАН, 1993. dostupné na <http://www.a-z.ru/women/texts/forumr.htm> staženo 10.5.2021.

<http://www.owl.ru/win/women/aiwo/preobr.htm> staženo 30.5.2021

Федеральный закон от 10 января 2006 г. N 18-ФЗ О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации. Российская газета - Федеральный выпуск № 0(3972). 17.1.2006. Dostupné na <https://rg.ru/2006/01/17/nko-poryadok-dok.html> staženo 30.5.2021.

Федеральный закон от 20 июля 2012 г. N 121-ФЗ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента. Российская газета - Федеральный выпуск № 166(5839). 23.7.2012. Dostupné na <https://rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html> staženo 30.5.2021.

«Мы против этих «розовых» и «голубых»». Глава Союза женщин России приравняла радугу к свастике. МБХ медиа. 4.07.2020. Dostupné na <https://mbk-news.appspot.com/byvaet/my-protiv-etix-rozovyx-i-golubyx/> staženo 1. 6. 2021.

В «Союзе женщин России» призвали приучать девочек к семейной жизни со школы, чтобы их не считали «старородками». Говорит Москва. 4.6.2020. Dostupné na <https://govoritmoskva.ru/news/236065/> staženo 1. 6. 2021.